

Romų švietimo iššūkiai¹

Tadas Leončikas

SOCIALINIŲ TYRIMŲ INSTITUTAS

SANTRAUKA. Straipsnyje įvertinama romų padėtis Lietuvos bendrojo lavinimo sistemoje – apžvelgiama bendra informacija apie romų švietimą, įvertinamas išsilavinimo lygis, lietuvių kalbos mokėjimas, pateikiama duomenų apie romų moksleivius. Išanalizavus švietimo politikos kontekstą ir praktikas, apžvelgiami teigiamos praktikos pavyzdžiai, kad būtų galima susidaryti išsamų vaizdą apie romų švietimo iniciatyvas. Taip pat identifikuojamos romų dalyvavimo švietimo sistemoje problemos. Mokyklos nelankymas ir prasti rezultatai siejami su faktu, jog dalis romų kilmės mokinių mokyklą pradeda lankyti vyresnio, nei įprasta, amžiaus, todėl ankstyvesnis mokinių įtraukimas į švietimo sistemą laikomas esminiu veiksniu, kuris padėtų įveikti tendenciją, kai santykinai didelė romų dalis mokyklą meta jos nebaigę. Pastebima, kad tam tikra dalis romų telkiasi specialiosiose ugdymo įstaigose, kas rodo, jog bendrojo lavinimo sistema nesugeba atsižvelgti į kai kuriuos romų šeimų poreikius. Ikimokyklinis ugdymas, sistemiška socialinė pagalba ir socialinių pedagogų veikla kai kuriais atvejais patvirtina, jog romų lankomumą ir mokymosi rezultatus galima pagerinti. Politikos lygmeniu trūksta ilgalaikės romų švietimo strategijos, tačiau taip pat reikia stiprinti mokyklų pajėgumus atsižvelgti į individualius romų moksleivių ir romų šeimų poreikius. Nepaisant pozityvaus nevalstybinių organizacijų indėlio, jų veikla nėra sistemiška, todėl kryptinga valstybės strategija yra esminė norint pakeisti romų padėtį švietimo sistemoje.

Pagrindiniai žodžiai: ROMAI, ŠVIETIMAS, IŠSILAVINIMAS, SPECIALUSIS UGDYMAS.

Įžanga

2001 m. surašymo duomenimis, Lietuvoje užregistruotas 2571 asmuo, laikantis save romu/čigonu, tačiau manoma, jog ne visus romus pasiekė surašymas, todėl tikrasis jų skaičius yra didesnis ir gali siekti apie 3000. Romai gyvena visoje Lietuvoje, daugiausia yra susitelkę Vilniuje, Vilniaus apskrityje, Kaune, Panevėžyje, Šiauliuose ir Klaipėdoje. Didžiausia ir labiausiai nuskurdusi grupė gyvena Kirtimuose – gyvenvietėje, kurioje daug persidengiančių socialinės

¹ Šiame straipsnyje tiesiogiai remiamasi 2004 m. Etninių tyrimų centro atlikta studija, kurią, siekdamas išanalizuoti romų padėtį Lietuvoje ir visose kitose ES šalyse, inicijavo Europos rasizmo ir ksenofobijos monitoringo centras (EUMC). Žr.: [http://www.ces.lt/downloads/structure/files/Roma_Lithuania.pdf]

Tyrimus atliko V. Beresnevičiūtė ir T. Leončikas.

atskirties problemų suformuoja aplinką, apsunkinančią mokinių įsitraukimą į švietimo procesus.

Beveik pusė Lietuvos romų (46 proc.) yra vaikai ir jaunimas iki 20 m. amžiaus. Tuo tarpu ši amžiaus grupė visoje šalyje sudaro 27 proc. Net darant prielaidą, kad dėl surašymo netikslumų ne visi romai buvo užregistruoti ir kad dažniau nebuvo surašyti suaugusieji (nes yra mobilesni nei vaikai; galėjo būti išvykę), romų bendruomenėje pastebima kitokia amžiaus struktūra nei vidutiniškai šalyje: romų bendruomenė yra santykinai jaunesnė (žr. *1 diagramą*). Tai reiškia, jog didelė dalis romų susiduria su švietimo sistema – arba patys mokydami, arba patikėdami (arba nepatikėdami) jai savo vaikus; dėl to galima teigti, jog švietimas yra vienas svarbiausių visuomenės ir valstybės institutų santykiuose su romų mažuma. Demografinė romų grupės struktūra yra svarbus argumentas teigti, jog išsilavinimas, taip pat ir jaunų žmonių įsiliejimas į darbo rinką, yra ypač reikšmingi visos romų mažumos socialinei raidai ir todėl turėtų būti tarp romų integracijos politikos prioritetų. Nors švietimas yra ta sritis, kurioje per pastarąjį dešimtmetį vykdyta bene daugiausia projektų ir pasiekta daugiausia rezultatų, išsilavinimas lieka viena aktualiausių romų bendruomenės problemų. Dalis romų vaikų nebaigia mokyklos, neįgyja pagrindinio išsilavinimo.

Šiame straipsnyje daugiausia medžiagos pateikiama remiantis 2004 m. pabaigoje atlikta romų padėties švietimo sistemoje studija, kurią inicijavo Europos rasizmo ir ksenofobijos monitoringo centras (EUMC) ir kurios rezultatai lietuvių kalba iki šiol nebuvo skelbti. Straipsnyje pateikiami šiai studijai rinkti statistiniai duomenys ir kokybinio tyrimo išvados. Renkant informaciją buvo atlikti 30 interviu su įvairių Lietuvos ugdymo įstaigų, kuriose mokosi romų vaikai, darbuotojais ir švietimo ekspertais. Taip pat pristatomos romų padėties problemos, kurias išryškino pastaraisiais metais kilusios iniciatyvos (žr. *Romai: situacijos apžvalga*, 2005).

Po 2004 m. romų padėtis iš esmės nepasikeitė, priešingai, romų integracijos politika ėmė stagnuoti, o nepagrįsti ir su romų problemomis sprendžiančių institucijų veikla nesuderinti Vilniaus savivaldybės veiksmai, tokie, kaip pastatų griovimas 2004 m. gruodį, pakirto ir taip menką romų pasitikėjimą oficialiomis institucijomis. Etninių tyrimų centro duomenimis, romai ir toliau išlieka labiausiai nemėgstama etnine grupe, o visuomenės nuostatos romų atžvilgiu tapo tik negatyvesnės. Nors švietimas, ekspertų manymu, lieka tarp esminių politikos sričių, kurios ilgalaikėje perspektyvoje gali padėti įveikti romų atskirtį, romų švietimo strategija iki galo neišsikristalizavo ir esminio persilaužimo kol kas pasiekti nepavyksta. Neišspręsta Kirtimų gyventojų būsto perspektyva neleidžia susiformuoti stabilioms gyvenimo sąlygoms, kurios galėtų tapti pagrindu ilgalaikiam socialinio mobilumo, įskaitant išsilavinimo įgijimą, planavimui.

Išsilavinimo lygis

Mokymosi rezultatai yra ne tik svarbus mokymosi procesą atspindintis rodiklis – jie taip pat atskleidžia, kiek tėvai pajėgūs skatinti vaikus ir padėti jiems mokantis. Be to, dažniausiai egzistuoja ryšys tarp grupės išsilavinimo lygio ir jos narių padėties darbo rinkoje.

Kalbant apie mažumų mokymosi pasiekimus ir jų kintamumą tokiose stadijose, kaip, pavyzdžiui, pradinio mokymo lygio užbaigimas, dalyvavimas tolesniame ir viduriniame ugdyme, ir lyginant romus su likusia visuomenės dalimi, matyti ryškus atotrūkis. Duomenys patvirtina, kad romų mažuma prasčiausiai atrodo ne tik pagal mokymosi rezultatus, bet ir pagal kitus rodiklius. Tik 59 iš tūkstančio romų turi pagrindinį ar vidurinį išsilavinimą (žr. *1 lent.*). Be to, abejonių kyla dėl statistikos patikimumo, kadangi lauko tyrimas parodė, jog turinčių aukštąjį išsilavinimą romų praktiškai neįmanoma rasti, tad jų skaičius tikrovėje, tikėtina, yra žemesnis nei surašymo statistikoje.

Neraštingų ir nebaigusių pradinės mokyklos romų procentas yra kur kas didesnis nei kitų nacionalinių mažumų ir išlieka didžiausia romų bendruomenės problema. Pagal 2001 m. surašymo duomenis, vienam tūkstančiui romų tenka 31 beraštis, tuo tarpu kai šalies vidurkis yra 3,4 vienam tūkstančiui gyventojų nuo dešimties metų. 2001 m. Vilniaus apylinkių romų tyrimas atskleidė, kad apie 18 proc. romų vyrų ir 31 proc. moterų yra beraščiai (Darbo ir socialinių tyrimų institutas 2001). Dauguma romų nėra įgiję jokios profesijos. Nėra prieinamos ir pakankamos informacijos apie romus, kurie pastaraisiais metais baigė mokyklą – yra žinomi tik keli tokie atvejai. Vis dėlto 2006 m. jau keli asmenys studijuoja universitetuose arba kolegijose – ko beveik nebuvo prieš 5–10 metų.

Pastebėjimai, gauti atliekant lauko tyrimą, leidžia daryti prielaidą, kad romų, kurie dabar pradeda lankyti mokyklą, tėvų mokymosi pasiekimai yra žemesni nei jų tėvų (t.y. šiandieninių mokinių senelių). Deja, nėra prieinamų statistinių duomenų apie mokymosi rezultatus pagal amžiaus grupes. Sovietiniu laikotarpiu iš romų buvo reikalaujama baigti pradinę mokyklą (prieš nepriklausomybės atkūrimą 1990 m. ir švietimo sistemos reformą 1991 m.), tačiau nepriklausomos Lietuvos karta mokyklą meta akivaizdžiai dažniau ir tampa labiau marginalizuota. Marginalizaciją netiesiogiai sustiprina ir blogesnis lietuvių kalbos mokėjimas. Tiek blogesni kalbiniai gebėjimai, tiek prasti dabartinių moksleivių tėvų mokymosi pasiekimai rodo, kad tėvams sunkiau įsitraukti į vaikų ugdymą. Moksleiviai negali sulaukti efektyvios pagalbos iš šeimos.

Romai yra viena prasčiausiai lietuvių kalbą mokančių etninių grupių. Kalbos barjeras riboja šeimų socialinius kontaktus, sumažina vaikų mokyklos pasirinkimo galimybę. Kadangi lietuvių kalbos mokėjimas yra dažnas reikalavimas priimant į darbą tiek privačiame, tiek valstybiniame sektoriuje, kalbos nemokėjimas apsunkina ir individualias socialinės integracijos galimybes.

Surašymo metu 38 proc. romų nurodė nemokantys lietuviškai (vienas aukštesnių rodiklių, žr. 2 lent.)². Nuodugnesnė analizė rodo, jog palyginus su kitomis Lietuvos etninėmis grupėmis, romams būdinga „atvirkštinė tendencija“ amžiaus požiūriu. Paprastai kalbą menčiau moka vyresnioji karta, o tarp jaunų žmonių mokančių daugiau. Ši tendencija rodo, kad kalba jauniems asmenims yra mažesnė kliūtis nei vyresniems (per penkiasdešimt). Tačiau tarp romų daugiau mokančių lietuviškai yra vyresniojo amžiaus žmonių negu jaunimo. Per 30 proc. 20–39 m. amžiaus romų nurodė, jog nemoka lietuviškai. Kalbos problema gali tapti papildoma kliūtimi, trukdančia romų bendruomenės išsilavinimo plėtrai, galimybės įgyti kvalifikaciją, dalyvauti mokymuose, ieškoti būdų įsijungti į darbo rinką. Kalbos barjeras ypač pastebimas tarp Vilniaus ir Vilniaus apylinkių (pvz., Eišiškių) romų. Vyriausybėje romų integracijos programoje pabrėžiamas poreikis gerinti lietuvių kalbos žinias, nors siūlyti lietuvių kalbos kursai nebuvo itin populiarūs.

Kalbinių gebėjimų susilpnėjimas gali būti vienas iš romų segregacijos rodiklių, atskleidžiantis, jog nepriklausomybės metais romai turėjo vis mažiau kontaktų už savo pačių socialinės aplinkos ribų.

Statistiniai duomenys apie romų moksleivius

Oficialūs duomenys apie švietimą renkami pagal mokymo kalbą, o ne pagal etninę moksleivių kilmę, todėl oficialių ir tikslių duomenų būtent apie romų moksleivius nėra. Tačiau yra duomenų, kuriuos rinko nevalstybinės organizacijos kartu su valstybinėmis institucijomis. Pirmą sykį suskaičiuoti romų moksleivius pamėginta 1997 m., vėliau duomenys buvo renkami 2001 ir 2004 m. (žr. 3 lent.). Renkant šiuos duomenis, mokyklų buvo prašoma pateikti informaciją atitinkamoms institucijoms.

1997 m. Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas (TMID) ir Švietimo ir mokslo ministerija pirmąsyk surinko tikslią informaciją apie romų vaikus, lankančius bendrojo lavinimo mokyklas ir specialiąsias internatines mokyklas. 1996–1997 m. Lietuvoje mokymo įstaigas lankė 276 romų vaikai: pradinės mokyklas lankė 275 moksleiviai. Dauguma romų vaikų lankė mokyklas šiuose miestuose ir rajonuose: Vilniuje – 55, Kaune – 46, Šiauliuose – 33, Šiaulių rajone – 20 (1997 m. vidurinę mokyklą baigė tik viena romų mergina). Ekspertai teigia, kad specialiąsias mokyklas romų vaikai lanko ilgiau nei

² Vis dėlto reikia atsižvelgti į metodologinius trūkumus statistikos, kuri remiasi tuo, jog respondentai patys vertina savo žinias. Tyrėjai skeptiškai vertina respondentų atsakymus, kurie pagrįsti jų pačių kalbinių įgūdžių vertinimu ne tik dėl to, kad tai yra subjektyvus procesas, bet ir dėl to, kad respondentai gali turėti asmeninių priešasčių nurodydami, jog jie moka (arba nemoka) tam tikrą kalbą. Tokie duomenys nėra visiškai patikimi.

bendrojo lavinimo mokyklas. 1996–1997 m. ir 1999–2000 m. 125 romų moksleiviai metė mokyklą (Toleikis 1998: 87–93).

Prašydamas suteikti informacijos apie romų moksleivius Švietimo kaitos fondas kreipėsi į mokyklas ir 2001 bei 2004 m. Šie duomenys nėra visiškai išsamūs (jie buvo teikiami savanoriškai ir tikrasis romų moksleivių skaičius gali būti didesnis), tačiau jie leidžia aptarti tam tikras tendencijas.

2000–2001 m. surinkti duomenys rodo, kad, palyginti su 1997 m., bendrojo lavinimo mokyklose romų moksleivių skaičius išaugo. Tai galima paaiškinti keliais veiksniais: viena vertus, pagerėjo duomenų rinkimas – buvo apklausta daugiau institucijų, informacijos teikėjai daugiau žinojo apie romus ir romams skirtas iniciatyvas. Kita vertus, 2000–2001 m. romų moksleivių skaičius augo dėl įvairių iniciatyvų – turėjo įtakos romams skirti projektai, mokytojų, dirbančių su romų vaikais, tinklas, aktyvi nevalstybinio sektoriaus veikla. Pagalbinės priemonės ir paskatinimai, kuriuos gauna romų vaikai, jų šeimos bei mokyklos, taip pat skatina romus lankyti mokyklą.

2001 m. romų vaikų, lankusių ugdymo institucijas, buvo 571. Po trejų metų, t.y. 2004 m., šis skaičius siekė 597 (žr. 4 lent.). Be to, bendras romų skaičius mokyklose gali būti dar didesnis – atlikdami lauko tyrimą pastebėjome, jog Švietimo kaitos fondo duomenų bazėje buvo užregistruoti ne visi romai.

Vilniaus mieste ir rajone mokosi daugiau nei 150 romų vaikų; beveik šimtas – Kaune ir jo rajone. Nuo dvidešimties iki penkiasdešimties romų moksleivių mokosi Šiaulių, Jonavos, Panevėžio, Šalčininkų, Ukmergės, Vilkaviškio ir Kėdainių rajonuose.

Dauguma moksleivių (apie 75 proc.) yra pradinio ugdymo lygyje (žr. 6 lent.). Kuo aukštesnė klasė, tuo mažesnis romų moksleivių skaičius, t.y. mokyklos nebelanko daugiau vyresnių klasių amžiaus romų. Nepaisant to, 2004 m. duomenys rodo teigiamą tendenciją – romų skaičius vyresnėse klasėse yra didesnis nei būdavo anksčiau. 2004–2005 m. mažiausiai 14 romų moksleivių turėjo galimybę užbaigti pagrindinę mokyklą (dešimt klasių). Kaip jau minėta, 2006 m. keli romai studijavo universitetuose ir kolegijose.

Lankomumas ir mokyklos nebaigimo priežastys

Sunku spręsti apie romų moksleivių lankomumą neatsižvelgus į tai, kiek vaikų potencialiai gali lankyti mokyklą. Pavyzdžiui, Vilniaus Saulėtekio vidurinės mokyklos, kurioje didžiausias romų moksleivių skaičius, darbuotojai kreipėsi į kaimynystėje esančią romų bendruomenę, ragindami tėvus tvirčiau apsispręsti, ar leis vaikus į mokyklą. Anksčiau mokykloje buvo fiksuojamas didelis mokyklą metusiųjų skaičius, kadangi buvo registruojami visi norintys lankyti mokyklą, iš kurių dalis nelankė jos nuo pat mokslo metų pradžios. Prieš 2004–2005 mokslo metus romų tėvai turėjo apsispręsti, ar leisti vaiką į mokyklą ir rūpintis, kad vaikas ją lankytų, ar neregistruoti vaiko, jei jis realiai

negalvoja lankyti mokyklos³. Tokiu būdu mokyklą metusiųjų skaičius sumažėjo, tačiau akivaizdu, jog tarp romų yra vaikų, kurie net nepradėjo lankyti mokyklos. Nors griežtos priemonės prieš galimą mokyklos nebelankymą Saulėtekio vidurinėje mokykloje netaikomos, tačiau 1997–2004 m. analizė parodė, kad prastas romų lankomumas yra pagrindinė problema. Daugiau nei trečdalis romų moksleivių nuo penktos iki dešimtos klasės nesilaikė minimalių lankomumo reikalavimų (žr. 8 lent.).

Prastas mokyklos lankomumas ir visiškas jos nelankymas – viena pagrindinių romų švietimo problemų visoje Lietuvoje. Vis dėlto duomenys rodo, jog romai meta mokyklą vis rečiau: 1999 m. mokyklą metė 125 romai, 2000 m. – 77, 2004 m. – 11⁴. Dažniausiai registruojama, kad vaikas metė mokyklą, kai jis nelanko mokyklos neinformuodamas apie nebuvimo priežastis, tačiau iš moksleivių sąrašo nėra išbraukiamas. Žemesnėse (kartais – vyresnėse) klasėse mokyklą dažniausiai meta tie moksleiviai, kurių šeimos išvyksta į kitą miestą ar užsienį.

Mokyklų darbuotojai teigia, kad dėl prasto mokyklos lankomumo mažiausiai problemų kyla pradinėse klasėse. Ikimokyklinėse grupėse ir pradinėse klasėse romų vaikų lankomumas paprastai nesiskiria nuo kitų moksleivių. Kritinis periodas yra septinta aštunta klasė arba keturiolikos penkiolikos metų amžiaus tarpsnis. Dažniausiai nurodoma, kad merginos nebaigia mokyklos dėl ankstyvų vedybų, vaikinai – dėl to, kad įsitraukia į verslą ar turi padėti šeimai.

Mokyklų, kurias lanko romų vaikai, atstovai nurodo sezoninius lankomumo svyravimus: romai geriau lanko mokyklą mokslo metų pradžioje ir prieš Kalėdas, blogiau – žiemos metu. Iš dalies tai susiję su kai kurių romų gyvenimo būdo ypatumais: jie retai naudojami laikrodžiais, dieną planuoja pagal natūralią šviesą (žiemos metu diena „prasideda“ daug vėliau nei pamokos mokykloje); galvojama, kad nedera anksti kelti vaikų ir pan. Kita vertus, nelankymo priežastimi kartais yra ekstremalus skurdas: vaikai nelanko mokyklos, nes neturi žieminų batų, ir grįžta į mokyklą žiemai pasibaigus.

Nors nereguliarus romų lankomumas traktuojamas kaip problema, mokyklos romų atžvilgiu paprastai laikosi lanksčios politikos ir iš karto neišbraukia jų iš sąrašų. Pasitaiko, kad net pusę metų nelankę mokyklos priimami atgal. Tačiau dažniausiai mokyklų darbuotojai tiek nelaukia ir ima ieškoti nelankančio vaiko. Didelę reikšmę mokyklose turi socialinių pedagogų darbas. Jie tarpininkauja tarp vaiko, šeimos ir mokyklos ir yra atsakingi už lankomumo stebėjimą bei jo gerinimą.

Dauguma apklaustų mokytojų, dirbančių su romais, teigia, kad lankomumas labai susijęs su mokymosi rezultatais: jei romų vaikai lanko mokyklą, jų pasiekimai beveik nesiskiria nuo vidurkio. Mokytojai linkę manyti, jog ro-

³ Interviu su mokyklos direktore (2004 10 28).

⁴ Tačiau reikia atsižvelgti, kad 2004 m. duomenys buvo renkami 2004–2005 mokslo metų pradžioje, o tikrąjį mokyklą metusiųjų skaičių būtų geriau fiksuoti mokslo metų pabaigoje.

mams labiau sekasi menai ir matematika nei kalbos, nors nėra tokią nuomonę patvirtinančių duomenų. Nepaisant to, romų, kurie turi kartoti kursą, skaičius išlieka palyginti didelis. Prastas lankomumas ir ypač pažangumas susijęs su tuo, kad romai neatlieka namų darbų, su jais nedirbama namuose (neraštingi ar mažai raštingi tėvai negali padėti), jie turi prižiūrėti savo jaunesnius brolius ir seseris, ypač didelėse šeimose. Kartais dėl nepalankios šeimos socialinės padėties mokyklą romai meta ne tiek savo, kiek tėvų iniciatyva. Tiesiogiai su romų moksleiviais ir romų šeimomis susiduriantys suvokia, kad romų vaikų ugdymas neatsiejamas ir nuo tėvų švietimo (Toleikis 1998: 88).

Pasiskirstymas pagal mokyklos tipą

Daugiau nei trečdalis romų moksleivių lanko mokyklas rusų ar lenkų kalbomis: 2000 m. 216 romai iš 571, o 2004 m. 211 iš 597 romų moksleivių mokėsi mažumų kalbomis (žr. 5 lent.). Anot V. Toleikio, romų vaikai susiduria su dvigubos integracijos sunkumais: pirma, jiems reikia rasti, kaip integruotis į mažumų kalba bendraujančią mokyklos bendruomenę, o po to, ypač norint didesnių galimybių rasti darbą, išmokti lietuvių kalbą ir ieškoti ryšių su platesne visuomene. Neišmokę laisvai vartoti nei valstybinės, nei mažumų kalbos romai lieka marginalizuoti.

2004–2005 mokslo metais trisdešimt romų vaikų nuo penkių iki dešimties metų dalyvavo ikimokyklinio mokymo programoje Romų visuomenės centre Vilniuje. Ikimokyklinis ugdymas tarp romų išpopuliarėjo, tapo siekiamas – 2006-ųjų mokslo metų pradžioje Romų visuomenės centre net kilo abejonų, ar pavyks priimti visus norinčiuosius. Mokytojai, dirbantys su romų moksleiviais, pastaraisiais metais baigusiais ikimokyklinę programą, teigiamai vertina ikimokyklinės klasės bendruomenės centre, nes po jų moksleiviai lengviau adaptuojasi bei geriau mokosi vidurinėje mokykloje. Vis dėlto, pasak bendruomenės centro atstovo, romų vaikai nelengvai priimami į kaimynystėje esančią mokyklą lietuvių dėstomąja kalba (Vilniaus Naujininkų vidurinę mokyklą): 2004 m. dešimt vaikų pareiškė norą mokytis ir tik trys buvo priimti. Romų nuomone, mokyklos administracija pasirinko tik kelis norinčiuosius, niekuo nepagrįsdama tokios politikos. Dauguma Vilniaus romų vaikų lanko Vilniaus Saulėtekio vidurinę mokyklą, kurioje pamokos vyksta rusų kalba. Nors Saulėtekio vidurinėje mokykloje dėstoma rusų kalba, atsižvelgiant į romų tėvų pageidavimą, buvo suformuota atskira klasė romų vaikams su lietuvių dėstomąja kalba. Klasės pagrindą sudarė vaikų grupė, anksčiau lankiusi parengiamąsias klases kaimynystėje esančioje romų gyvenvietėje Kirtimuose.

Romų pasiskirstymo mokyklose pagal mokymo formą duomenys rodo, kad nemažai romų vaikų lanko specialiąsias mokyklas arba yra mokomi pagal specialiąsias programas (2004 m. – 75 moksleiviai, žr. 7 lent.). Kadangi nėra pa-

tikimų duomenų apie ankstesnius metus, sunku spręsti, ar šis skaičius išaugo, tačiau santykinai didelė proporcija leidžia daryti prielaidą, jog tam tikras romų telkiamasis specialiojo ugdymo sektoriuje egzistuoja.

2004 m. dešimt romų lankė jaunimo mokyklas, du romai – suaugusiųjų mokyklas. Jaunimo ir suaugusiųjų mokymosi institucijos suteikia galimybę mokytis ir dirbti, tad išaugęs romų skaičius jaunimo ir suaugusiųjų mokyklose galėtų būti vertinamas kaip pozityvus pokytis.

Švietimo politikos kontekstas

1990 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę švietimo sistema imta iš esmės reformuoti. 1991 m. priimtas Švietimo įstatymas⁵ iš esmės pakeitė švietimo sistemos tikslų, turinio ir struktūros apibrėžimus. Reformos proceso metu buvo parengtos naujos mokymo priemonės (programos, vadovėliai, mokymo metodikos, švietimo standartai, mokytojų apmokymai ir kt.) siekiant pagerinti švietimo kokybę, sukurti sąlygas švietimo paslaugas pritaikyti prie individualių gebėjimų ir poreikių, bendrojo lavinimo mokyklų tinklą racionaliai sutvarkyti ir skatinti konkurenciją tarp mokyklų. Mokymas tapo labiau individualizuotas, buvo sukurta daugybė neformalaus švietimo formų. Švietimo sistemos struktūra pasikeitė, buvo sukurti nauji lankstesni švietimo organizavimo būdai (pvz., jaunimo mokyklos, ikimokyklinio ugdymo įstaigos, privačios institucijos). Nauja finansavimo sistema, sukurta moksleivio krepšelio principu („pinigai eina pas kvi vaiką“), sudarė pagrindą mokykloms konkuruoti. Įdiegti demokratinės, pluralistinės visuomenės, humanizmo, tolerancijos ir lygių galimybių principai paveikė skirtingus švietimo sistemos lygmenis – mokyklos valdymą, mokymo programas ir mokymo praktiką.

Pagrindinės nuostatos, susijusios su mažumų švietimu, išdėstytos Lietuvos Respublikos konstitucijoje, Tautinių mažumų įstatyme (1989, 1991 m.)⁶, Švietimo įstatyme (2003, 2004 m.)⁷, Tautinių mažumų švietimo nuostatose (2002 m.)⁸. Šie teisės aktai užtikrina etninėms mažumoms, gyvenančioms koncentruotose bendruomenėse, bendrąjį ir valstybės remiamą švietimą. Į jį įeina ikimokyklinės grupės, bendrasis mokymas, gimtosios kalbos pamokos, taip pat ir trečiosios pakopos institucijų grupės, fakultetai bei skyriai, įskaitant mokytojus, auklėtojus ir kitus specialistus, reikalingus patenkinti etninių mažumų poreikiams. Nė vienas iš minėtų ir kitų teisinių dokumentų nekalba apie romų bendruomenės švietimo poreikius, jokie specialūs darbo su ro-

⁵ Žin., 1991, Nr. 23-593.

⁶ Žin., 1989, Nr. 34-485; Žin., 1991, Nr. 4-117.

⁷ Žin., 2003, Nr. 63-2853; Žin., 2004, Nr. 103-3755.

⁸ Patvirtintos Švietimo ir mokslo ministro 2002 m. sausio 16 d. įsakymu Nr. 56.

mų moksleiviais metodai nekonceptualizuojami. Bendrojo lavinimo sistemoje romai traktuojami kaip viena tautinių mažumų, kurios teisės ginamos įstatymų. Tačiau Lietuvos įstatymuose vartojami universalūs apibrėžimai, neišskiriant nė vienos tautinės mažumos.

Kadangi romai bendroje švietimo praktikoje nėra traktuojami kaip išskirtinė grupė, švietimo reformos įtaka romų švietimui yra tik netiesioginė. Dėl prastų mokymosi rezultatų ir menko dalyvavimo mokymosi procesuose romai liko nuošalyje nuo švietimo sistemos naujovių. Nepaisant to, užsienio ir vietos rėmėjų aktyvumas, tarptautiniu lygiu kilęs susidomėjimas romų problemomis metė Lietuvai tam tikrą iššūkį. Kuo didesnė švietimo įvairovė (tiek turinio, tiek struktūros prasme) siūloma romams kaip grupei su specialiomis švietimo problemomis ir poreikiais, tuo didesnis efektas pasiekiamas. Taikant neformalias švietimo formas, daugiausia vykdant projektus, romai buvo įtraukti į daugybę švietimo veiklų. Tačiau šios priemonės vis dar fragmentiškos, joms trūksta strateginės perspektyvos.

Ilgalaikėje valstybinėje 2003–2012 m. švietimo strategijoje, kuri 2003 m. buvo patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo⁹, sakoma, kad papildomas dėmesys turi būti skiriamas mažoms (negausioms) etninėms bendruomenėms, tačiau romai neišskiriami. Šis dokumentas numato sukurti sąlygas migrantų vaikų švietimui. Reikia pastebėti, kad *Lietuvos švietimo plėtotės strateginių nuostatų gairių* 2003–2012 projekte, parengtame 2002 m.¹⁰, buvo įtrauktas skyrius apie romų mokymą, sakantis, kad iki 2005 m. visi romų vaikai turi lankyti mokyklą ir jiems turi būti sudarytos palankios sąlygos įgyti bendrąjį ir profesinį išsilavinimą bei integruotis į visuomenę. Deja, oficiali versija buvo sutrumpinta ir įsipareigojimai dėl romų nebuvo įtraukti.

Lietuvos švietimo sistema parodė galinti atsižvelgti į grupes su specifiniais poreikiais. Pavyzdžiui, pagal Tarybos direktyvą 77/486/EEC, priimtą 1997 m. liepos 25 d. dėl migrantų darbininkų vaikų švietimo, Lietuvos švietimo ir mokslo ministro įsakymu buvo patvirtintas detalus dokumentas¹¹, apibrėžiantis užsieniečių ir migrantų grupių švietimo organizavimą. Romai panašaus atskiro dėmesio nesulaukė; aiškios ir apibrėžtos romų švietimo vizijos valstybėje nėra.

Romų integracijos į visuomenę 2000–2004 m. programa

Vienintelis teisinis dokumentas, apibrėžiantis specifinius romų švietimo poreikius ir situaciją šioje srityje, yra Romų integracijos į visuomenę 2000–2004 m.

⁹ Žin., 2003, Nr. 71-3216.

¹⁰ *Lietuvos švietimo plėtotės strateginės nuostatos. Gairės, 2003–2012 metai. Projektas.* (2002) Vilnius: Garnelis [http://www.adamkus.lt/pdf/svietimo.gaires.pdf]

¹¹ 2003 m. birželio 4 d. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas Nr. ISAK-789 „Dėl užsieniečių, atvykusių dirbti arba gyventi į Lietuvos Respubliką, vaikų ugdymo bendrojo lavinimo mokyklose įgyvendinimo“, [http://www.smm.lt/teisine_baze/docs/isakymai/2003-06-04-ISAK-789.htm]

programa, kurią parengė Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas (TMID) ir 2000 m. patvirtino Lietuvos Respublikos Vyriausybė¹². Programą koordinavo TMID, ją įgyvendino valstybinės institucijos: Švietimo ir mokslo ministerija, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Vilniaus miesto savivaldybė, Vilniaus apskrities viršininko administracija, Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba bei Migracijos departamentas.

Programos dalyje, skirtoje švietimo problemoms, sakoma, kad nors mokslas Lietuvoje yra privalomas, dauguma romų vaikų pradeda lankyti mokyklą per vėlai arba apskritai jos nelanko. Taip pat daug romų vaikų nebaigia mokyklos, neįgydami bendrojo išsilavinimo. Būdinga tai, kad romai vartoja rusų kalbą ir turi kalbos bei adaptacijos problemų. Programoje įvardijamos ir kitos problemos: prasta ekonominė ir socialinė tėvų padėtis, žemas jų išsilavinimo lygis, žema vaikų motyvacija mokytis.

Vienas programos tikslų, susijusių su švietimu, yra ikimokyklinio amžiaus vaikų švietimas. Siekiant skatinti švietimą buvo numatyta įsteigti romų bendruomenės centrą, remti centro veiklą (ikimokyklinio ugdymo grupių organizavimą, papildomą švietimo veiklą, socialinio darbuotojo paslaugų diegimą) bei organizuoti suaugusiųjų švietimą, įskaitant ir lietuvių kalbos kursus. Švietimo ir mokslo ministerija įsipareigojo paremti mokymosi priemonėmis, sukurti individualias vaikų mokymo programas, organizuoti mokytojų kvalifikacijos kursus.

Pradinėje programos stadijoje daugiausia dėmesio buvo skirta Kirtimuose gyvenančių romų gyvenimo sąlygoms gerinti (būsto, švietimo, sveikatos apsaugos, socialinių pašalpų problemoms). 2002 m. buvo numatyta pastatyti ir atidaryti Romų bendruomenės centrą Kirtimuose. Čia buvo organizuojamos ikimokyklinio ugdymo grupės, vykdomi kiti švietimo projektai, kultūriniai renginiai, susitikimai romų vaikams ir suaugusiems. Pasak TMID, visos numatytos priemonės buvo įgyvendintos.

Antrajame programos etape buvo numatyta parengti priemonės, kaip pagerinti romų gyvenimo sąlygas kituose Lietuvos miestuose ir rajonuose. Tačiau nors buvo remiami kai kurie romų NVO projektai kituose miestuose, sistemingos politikos keičiant romų padėtį šalies mastu nebuvo. Atsakydami į kritiką, kodėl daugiausia dėmesio skiriama Vilniaus romams, TMID atstovai pabrėžė, kad tokia politika pateisinama ir suprantama, nes prioritetas turi būti teikiamas labiausiai nuskurdusiems ir atskirtiems romų populiacijos segmentams.

Atviros visuomenės instituto 2001 m. ataskaitoje (Atviros visuomenės institutas 2002) teigiama, kad Programa buvo pagirtinas žingsnis sprendžiant ypatingai marginalizuotos mažos romų bendruomenės situaciją, tačiau turėjo du

¹² *Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2000–2004 m. programa*, patvirtinta 2000 07 01 Vyriausybės nutarimu Nr. 759. Žin., 2000, Nr. 54-1580.

pagrindinius trūkumus. Pirmą, programa buvo parengta be adekvačios konsultacijos su romų bendruomene, todėl romų atstovai tvirtina, kad ji neatspindi romų bendruomenės požiūrio ir prioritetų. Antra, programoje nėra kalbama apie diskriminaciją, dėl kurios, kaip pabrėžia romų NVO, romai atsiduria atskirties situacijoje įsidarbinimo, būsto, švietimo, sveikatos apsaugos srityse.

TMID parengta ir 2004 m. Vyriausybės patvirtinta Tautinių mažumų integracijos 2005–2010 m. programa¹³ atskirai nekalba apie romų bendruomenę. Tačiau TMID strateginiame veiklų plane¹⁴ buvo numatyta kiekvienais metais parengti dvidešimt penkis romų vaikus bendrajai vidurinei mokyklai ir skirti finansinę paramą romų organizacijoms 2005–2007 m. TMID veiklos ataskaitose išties matyti, kad atskiri romams skirti projektai buvo finansuojami¹⁵, tačiau šio fakto negalima laikyti aiškia ir nuoseklia valstybės politika: nauja romų integracijos programa (pagal TMID rengtą projektą – 2007–2010 metams) nebuvo patvirtinta nei 2005, nei 2006 metais.

Romų švietimo procese dalyvaujančios organizacijos

Vyriausybės požiūrį į romų situaciją daugiausia reprezentuoja Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas, kuris atliko esminį postūmį, įtraukdamas romų problemas į politikos darbotvarkę, ir tiesiogiai parėmė specialiai romams skirtas švietimo veiklas (pvz., per Romų visuomenės centrą). TMID atsakingas už veiklų, susijusių su romų švietimu, koordinavimą ir įgyvendina jas kartu su Švietimo ir mokslo ministerija (ŠMM). Departamentas taip pat finansuoja projektinę veiklą.

ŠMM neįvardija specialių romų švietimo poreikių; daugiausia romams skirtų veiklų ŠMM įgyvendino per 1999–2005 m. veikusį Švietimo kaitos fondą. Tai daugiau netiesioginė prieiga prie romų klausimų iš švietimo sistemos valdininkų pusės.

Gerinant romų švietimo situaciją mažiausiai pastangų dedama savivaldybės lygmeniu – visų pirma Vilniaus miesto savivaldybėje, kurioje gyvena didžiausia ir mažiausiai integruota romų grupė.

Romų švietimo veiklose didžiausias įnašas – nevalstybinių organizacijų. Galima paminėti Švietimo kaitos fondą ir tokias institucijas, kaip Atviros Lietuvos fondas, Švietimo inovacijų centras, Lietuvos vaikų fondas, Lietuvos žmo-

¹³ *Tautinių mažumų integracijos į Lietuvos visuomenę 2005–2010 metų programa* (patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. birželio 8 d. nutarimu Nr. 703) [http://www.tmid.lt:80/index.php?page_id=641]

¹⁴ *Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005–2007 metų sutrumpintas strateginis veiklos planas* (Pritarta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. sausio 24 d. nutarimu Nr. 65).

¹⁵ Žr. TMID tinklalapį, skiltį „Projektų finansavimas“ [[http://www.tmid.lt/images/source/attachments/Finansuojami%20projektai%202006%20m.%20\(romai\).doc](http://www.tmid.lt/images/source/attachments/Finansuojami%20projektai%202006%20m.%20(romai).doc)]

gaus teisių centras, jaunimo organizacija „Transilvanija“ ir kt. Pagrindiniai šių organizacijų rėmėjai buvo Atviros Lietuvos fondas ir tarptautiniai rėmėjai – Nyderlandų bendradarbiavimo fondas Vidurio ir Rytų Europai, Europos Sąjungos paramos programos, tokios kaip PHARE, ir kt.

Nors romų visuomeninių organizacijų yra nemažai, tačiau ne visos veikia. Palyginti daugeliui romų organizacijų trūksta administracinių gebėjimų bei organizacinių išteklių tam, kad jos pajėgtų vykdyti švietėjišką veiklą ir pritrauktų jai lėšų. Todėl šioms organizacijoms sunku pasinaudoti galimybėmis, kurias mažumų organizacijoms siūlo nevalstybinės institucijos ir ES programos. Dažniausiai romams skirtuose projektuose (įskaitant ir švietimo iniciatyvas) romų organizacijos dalyvauja kaip partneriai kartu su kitais šios srities veikėjais.

Daug iniciatyvos romų švietimo srityje parodė individualūs asmenys, daugiausia mokytojai, dirbantys su romais ikimokyklinio ugdymo bei bendrojo lavinimo institucijose.

Pagrindinių iniciatyvų romų švietimo srityje apžvalga

Pirmosios iniciatyvos, skirtos romų situacijai keisti ar romų švietimui gerinti, atsirado praėjusio dešimtmečio viduryje ir buvo inicijuotos rėmėjų organizacijų, iš kurių žinomiausias Atviros Lietuvos fondas. Pirmosios iniciatyvos daugiau rėmė kultūrinius ir socialinius renginius. Kadangi šie renginiai daugiausia buvo skirti vaikams ir įtraukdavo romų atstovus (populiariausias vasaros stovyklos romų vaikams), jie gali būti laikomi pagrindu vėliau rengtiems romų švietimo projektams. Apibendrinant galima pasakyti, kad pagrindinė šių ankstyvųjų iniciatyvų išdava – augantis susidomėjimas romų problemomis.

Romams skirtų iniciatyvų plėtra (1993–1999 m.)

1993 m. Atviros Lietuvos fondas (ALF) įgyvendino pirmąją romams skirtą iniciatyvą. Jos tikslas buvo atkreipti visuomenės dėmesį į romų bendruomenės problemas, paskatinti socialines veiklas ir integruoti romus į visuomenę. 1994 m. buvo organizuoti trumpi intensyvūs lietuvių kalbos kursai vaikams iš Kirtimų gyvenvietės Vilniuje.

Palaiapsniui ALF iniciatyvos išaugo į atskirą programą. Programa finansavo romų organizacijų lyderių keliones į tarptautinius renginius. 1995 m. Niidoje buvo organizuota pirmoji romų jaunimo stovykla, į kurią suvažiavo jaunimas iš Kauno, Panevėžio, Ukmergės ir Vilkijos (Jurbarko raj.). Stovykloje romai piešė, dainavo ir šoko, sportavo, buvo organizuota kultūrinė programa ir komunikaciniai žaidimai, taip pat lietuvių kalbos pamokos. Stovykla baigėsi romų vaikų piešinių paroda ir koncertu. Kad būtų išvengta nesusipratimų

dėl skirtingos kalbos ir papročių, visose vasaros stovyklose dalyvavo suaugusieji romų atstovai.

1995 m. rudenį buvo organizuota pirmoji romų vaikų piešinių iš Nidos vasaros stovyklos paroda, plačiai pristatyta Vilniaus mokytojų namuose. Į pristatymą ir koncertą atvyko daug romų. 1997 m. ALF išleido spalvotą romų vaikų piešinių katalogą *Latcho Drom* (Tornau 1997), kuris buvo pirmoji su romais susijusi publikacija Lietuvoje.

1996 m. Lietuvos jaunimo organizacija „Transilvanija“ organizavo analogišką romų jaunimo stovyklą Plateliuose (Plungės raj.). Projektą parėmė ALF.

1997 m. Lietuvos vaikų fondas, Lietuvos žmogaus teisių centras¹⁶ ir jaunimo organizacija „Transilvanija“ (remiama King Baudoin Foundation ir ALF) organizavo romams tris vasaros stovyklas.

Nuo 1997 m. ALF įsitraukė į Atviros visuomenės instituto programą „Parama romų moksleiviams“, pagal kurią buvo finansuojama pagalba mokyklas lankantiems romų vaikams, siekiant jiems padėti integruotis į švietimo sistemą, teikiant pagalbą jų mokytojams ir parūpinant mokymosi priemonių. Programos tikslas buvo rasti romų vaikui padėjėją toje mokykloje, kurią jis/ji lankė. Padėjėjas turėjo padėti vaikui mokslu, tarpininkauti tarp jos/jo tėvų ir mokyklos administracijos bei kitų mokytojų.

Kilus romų bendruomenės ir „Čigonų laužo“ prezidento iniciatyvai, kurią parėmė TMID ir ALF, Vilniaus 58-ojoje vidurinėje mokykloje (dabar – Saulėtekio vidurinė mokykla) buvo įsteigtos dvi papildomos klasės romams: viena klasė – pradinukams, kita – įvairaus amžiaus mokyklos nelankiusiems ar neraštingiems vaikams. Įsteigti klases padėjo Vilniaus miesto savivaldybės Švietimo skyrius. Vėliau liko viena klasė, kurią šiuo metu lanko apie septyniolika romų vaikų (yra daugiau romų, kurie mokosi kitose klasėse kartu su kitais mokiniais).

Vykdam ALF paramos romų moksleiviams programą, mokytojams buvo organizuoti seminarai apie mokymo metodiką, romų kultūrą ir papročius, piliečių teises ir kt. 1998–1999 m. programoje dalyvavo 110 mokytojų ir 210 moksleivių iš 42-jų pradinių, pagrindinių ir vidurinių mokyklų iš 12-os regionų (moksleiviai daugiausia iš Vilniaus, Kauno, Varėnos, Jonavos, Šiaulių ir Panevėžio)¹⁷.

1998 m. pradžioje Atviros Lietuvos fondas išleido pirmąjį Lietuvos romų kalendorių *Romano bersh* (romų metai) (Tornau 1998) su romų vaikų iliustracijomis iš vasaros stovyklų. Kalendoriai buvo išplatinti vidurinių mokyklų bibliotekose tose vietose, kur gyvena romai.

¹⁶ LŽTC 1997–1998 m. vykdė Europos Tarybos programos „Pasitikėjimą skatinančios priemonės pilietinėje visuomenėje“ remtą projektą „Tautinių mažumų integravimas į Lietuvos visuomenę“. Daugiau apie jo rezultatus žr. Vaitiekus (1998).

¹⁷ Informacijos apie ALF vykdytą veiklą galima rasti fondo metinėse ataskaitose: <http://www.osf.lt>

1998 m. Lietuvos žmogaus teisių centras parengė ir išleido pirmąją Lietuvoje knygą apie romus – „Čigonai Lietuvoje ir Europoje“ (Vaitiekus 1998). Tais metais buvo organizuotas pirmasis seminaras apie žmogaus teises ir projektų rengimą romų bendruomenei, o kai kurie romai, dirbę ankstesnėse stovyklose, 1998 m. parodė iniciatyvą ir patys organizavo romų jaunimo vasaros stovyklą.

Pagrindinis teigiamas vasaros stovyklų poveikis – sukelti visuomenės susidomėjimą, viešuose piešinių pristatymuose ir koncertuose parodant teigiamą romų įvaizdį. Romai iš skirtingų miestų turėjo galimybę susipažinti, planuoti bendrą veiklą, konsoliduotis. Jie taip pat susirado ir lietuvių draugų. Didelis dėmesys buvo skiriamas ne tik estetiniam lavinimui, bet ir pilietinės savigarbos ugdymui. Tačiau stovyklos nepadidino romų motyvacijos mokytis ir neišsprendė mokyklos metimo problemos. Nepaisant to, vasaros stovykla yra tam tikra socialinės paramos šeimai forma ne tik dėl vaikų aprūpinimo stovyklos laikotarpiu, bet ir dėl kuriamų kontaktų tarp romų ir neromų. Daug įvairios veiklos, siekdamas pagerinti socialinę romų Kirtimuose padėtį, nuo 1994-ųjų vykdė Lietuvos vaikų fondas (LVF)¹⁸. Nuo 2000 m. LVF kasmet sudaro galimybę bent 25 vaikams dalyvauti vasaros poilsio stovykloje Palangoje.

Duomenys rodo, kad svarbus sėkmingo tolesnio lavinimosi veiksnys yra ikimokyklinis ugdymas. 1995 m. įgyvendinant Atviros Lietuvos fondo projektą „Žingsnis po žingsnio“ Panevėžio vaikų darželis „Ramunė“ pradėjo romų vaikų integraciją. Penki romų vaikai lankė darželį. Dviejų berniukų mama dirbo auklėtojos padėjėja. Kitos motinos taip pat buvo kviečiamos pabūti darželyje, kad romų vaikai priprastų prie darželio aplinkos (*Projekto „Gera pradžia“... 1997*). Pasak programos koordinatorių, tokie patys projektai vyko Eišiškėse ir Šiauliuose 1996–1997 m.m. Projekto metu vaikai gaudavo medicininę pagalbą, maitinimą, drabužius, skalbinius ir kt. Romų vaikai lankė darželius iki 1999 m., kol Atviros Lietuvos fondas darželiams teikė finansavimą. Vėliau programa buvo transformuota į Ugdymo inovacijų centrą¹⁹, kuris, bendradarbiaudamas su Švietimo kaitos fondu, organizavo mokymo seminarus mokytojams, dirbantiems su romų vaikais.

Švietimo veikla Romų visuomenės centre

Romų visuomenės centras Vilniuje, Kirtimuose, buvo atidarytas 2001 m. rugsėjo 7 d. Visuomenės centro pastato rekonstrukciją finansavo Danijos labdaros fondai ir Lietuvos Respublikos Vyriausybė, vykdydama Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2000–2004 metų programą. Centro steigėjai ir statytojai – TMID, Vilniaus miesto savivaldybė, VŠĮ „Lietuvos vaikų fondas“ bei romų visuomeni-

¹⁸ Pvz., žr. 2004 m. PHARE programos biuletenį *Dialogue. Dialogue and Information Newsletter*, No. 3: „A glimmer of hope“.

¹⁹ Žr. <http://www.uic.lt>

nė organizacija „Čigonų laužas“. Romų visuomenės centre pradėjo dirbti penki darbuotojai – mokytojai, asistentai ir socialinis darbuotojas, teikiamos specialiojo pedagogo konsultacijos (2006 m., įskaitant laikinai įvairiuose projektuose dirbančius asmenis, darbuotojų skaičius pasiekė 21).

Pagrindinė Romų visuomenės centro veikla – priešmokyklinio romų vaikų ugdymo parengiamosios grupės ir romų bendruomenei skirtų projektų rengimas. Romų visuomenės centro pastangos įtraukti suaugusius romus į mokymo programas nebuvo tokios sėkmingos, nors buvo bandoma ieškoti naujų metodų, paskatinimo tiems, kurie sėkmingai baigs kursus.

Nuo 2001 m. rugšėjo iki 2002 m. vasario Lietuvos vaikų fondas, viena daugiausiai romų bendruomenės labai dirbančių organizacijų, vykdė PHARE LIEN projektą, kuriame taip pat dalyvavo TMID, Vilniaus miesto savivaldybė, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, romų organizacija „Nevo Drom“. Projekto metu buvo organizuojamas socialinis darbas, suteikta parama Romų visuomenės centre vykdomoms ugdymo veikloms, sporto programoms, aktyvaus integravimo projektams. Centre įrengtose klasėse vaikai pradėjo dalyvauti papildomo ugdymo užsiėmimuose. Pradėti organizuoti tarptautiniai seminariai romų problemoms aptarti.

Pirmieji ikimokyklinis ir pirminio lygio kursai buvo organizuoti atsižvelgiant į tai, kad dalis romų vaikų neturi formalaus išsilavinimo, nelanko mokyklos ir prastai moka lietuvių kalbą. Ikimokykliniuose kursuose didžiausias dėmesys buvo skiriamas menams, ypač muzikai, šokiui ir piešimui, tuo tarpu pirminio lygmens kursais buvo daugiau siekiama lavinti pagrindinius įgūdžius, tokius kaip skaitymas ir rašymas bei lietuvių kalbos žinios. Savanoriai iš romų bendruomenės taip pat buvo mokomi dirbti su vaikais. Projektui pasibaigus du romų asistentų etatus ėmė finansuoti TMID, ši tarpininkų grandis veikia iki šiol.

Minėtas projektas paskatino Centre sukurti ikimokyklines grupes. Pasak mokytojos, kuri keletą metų dirbo su ikimokyklinėmis grupėmis, pirmaisiais (2002 m.) metais mokytojai lankė šeimas ir ieškojo mokyklinio amžiaus vaikų, tada derėdavosi su tėvais, kad jie leistų vaikus eiti į mokyklą. Jie taip pat padėjo šeimoms paruošti dokumentus, reikalingus socialinei paramai iš savivaldybės gauti. Mokytoja teigė, kad lankomumas buvo sezoninis: puikus rudėnį bei prieš Kalėdas, prastas iki pavasario pabaigos ir vėl geras prieš vasarą, nes norint pakliūti į vasaros stovyklas į lankymą būdavo atsižvelgiama. Be to, mokytojai bandė neformaliai motyvuoti vaikus patys, dovanodami dovanėles. Visos pastangos pasirodė sėkmingos, nes 2003 ir 2004 m. tėvai patys vedė vaikus į Centrą. 2002–2003 m. ir 2003–2004 m. Centre veikiančias dvi ikimokyklines grupes lankė 24 vaikai, o 2004–2005 m. ir 2005–2006 m. ir 2006 m. – 30 romų vaikų nuo penkerių iki devynerių metų. Vaikų, norinčių lankyti Centrą, daugėjo kiekvienais metais, ir pageidaujančių 2006 m. jau buvo daugiau nei trisdešimt, kuriuos gali priimti Centras. Visi ikimokyklinę prog-

ramą lankę vaikai gavo socialinę paramą (visi jie socialiai remtini, iš daugia-vaikių šeimų). Lėšas nemokamam vaikų maitinimui iš pradžių skyrė Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, vėliau – Vilniaus miesto savivaldybė.

Pedagogai, dirbantys Romų visuomenės centre, yra dalyvavę įvairiuose mokymuose: romų kalbos kursuose, švietimo programoje „Rafaelis“, parengė ir įvykdė projektą „Gerumo mokyklėlė“, kurį finansavo Vilniaus miesto savivaldybės Socialinės paramos centras. Mokytojai, dirbantys Centre, teigiamai vertina socialinį pedagogą, kuris, atsakingas už lankomumą, bendrauja su vaikais, lankančiais vidurines mokyklas, suteikia tėvams reikiamos informacijos apie socialinę paramą. Glaudus bendradarbiavimas su socialiniu pedagogu padeda Centrai išlaikyti ugdymo procesą stabilų. Romų visuomenės centre laikomasi liberalios pozicijos nelankančių vaikų atžvilgiu. Yra atvejų, kai nebaigusiam programos vaikui leidžiama pradėti tą pačią programą keletą kartų. Centras bendrauja ir dalijasi informacija su Saulėtekio vidurine bei Naujininkų vidurine mokyklomis, į kurias romų vaikai, baigę parengiamąjį kursą, eina mokytis toliau. Centre mokoma valstybine lietuvių kalba.

Romų visuomenės centrą teigiamai vertina ir patys romai. Centras per trumpą laiką tapo svarbiu bendruomenės traukos centru ir pagrindine vieta, kurioje mokomos įvairios amžiaus grupės. Centro veikla atitiko poreikį teikti švietimą lokaliai ir tapo grandimi, sujungusia romus su švietimo sistema.

Parama romų moksleiviams (Švietimo kaitos fondo veikla)

2001–2002 m.m. Švietimo kaitos fondas²⁰ vykdė programą „Parama Lietuvos romų (čigonų) moksleiviams“, kurią rėmė Europos Komisijos programa „Iniciatyva demokratijai ir žmogaus teisėms remti“. Programa buvo siekiama padėti romų kilmės vaikams darniau įsitraukti į ugdymo procesą bei kurti bent pirmines prielaidas romų kilmės vaikams sėkmingai baigti mokyklą. Taip pat siekta atkreipti visuomenės, ypač pedagogų bendruomenės, dėmesį į romų vaikų ugdymo specifiką, persvarstyti stereotipus apie šią Lietuvos tautinę mažumą. Programa buvo įgyvendinama bendradarbiaujant su Panevėžio romų organizacija „Nevo Drom“ ir jaunimo organizacija „Transilvanija“, taip pat su „Čigonų laužu“ (Vilnius), „Bachtalo Drom“ (Kaunas), Lietuvos vaikų fondu ir jo partneriu *Un Enfant Par La Main* iš Prancūzijos, vėliau – švedų organizacija SIMON. Programos veikla buvo koordinuojama su TMID. Programa buvo skirta romų moksleiviams ir jų šeimoms, mokytojams, mokykloms. Faktiškai buvo plėtojami ankstesnės veiklos modeliai, ypač taikyti ALF remtose veiklose.

Pirmajame programos etape buvo surinkti visi duomenys apie Lietuvoje besimokančius romų kilmės vaikus. Dalyvauti minėtoje programoje buvo pakvies-

²⁰ <http://skf.osf.lt>

tos visos Lietuvos mokyklos, turinčios romų kilmės mokinių. Atsiliepė 20 mokyklų ir 81 mokytojas, pasiryžę skirti daugiau dėmesio 196 romų kilmės moksleiviams. Fondo iniciatyva į programą dar papildomai įsitraukė 17 mokyklų, per kurias galiausiai „pasiiekta“ 316 romų kilmės moksleivių. Rudenį programoje dalyvaujančių mokyklų romų kilmės vaikams perduoti 316 mokymo priemonių kompleksai, jų mokytojai gavo metodinės literatūros.

Švietimo kaitos fondas kartu su Ugdymo inovacijų centru organizavo keturis seminarus „Į vaiką ir šeimą orientuotas ugdymas“ mokytojams, dirbantiems su romų vaikais, ir tėvams. Jų metu pedagogai gilinosi į aktyvių ugdymo metodų taikymo galimybes, taip pat buvo supažindinti su bendra informacija apie romų tradicijas ir kultūrą.

Veisiejų miestelyje buvo organizuota romų kilmės vaikų vasaros mokykla, kurioje dalyvavo 30 vaikų iš Klaipėdos, Vilniaus, Panevėžio, Daujotų, Varėnos, Ukmergės, Nemenčinės mokyklų. Jos metu vaikai piešė, šoko, dainavo, dalyvavo pačių rengtose viktorinose, jodinėjo arkliais, sportavo. Svarbu, kad vasaros mokyklos metu buvo taikomi aktyvūs mokymo metodai – vaikai patys organizavo ne vieną renginį.

Tarp projekto rezultatų – knyga (Toleikis 2001), kurioje įtraukta metodologinė ir kita medžiaga, susijusi su romų moksleivių mokymu. Švietimo kaitos fondo direktorius tiki, kad skatindama ir vaikus, ir mokytojus, programa pritraukė daugiau romų vaikų į bendrąsias mokyklas, padėjo jiems išsilaikyti mokykloje, jos nemesti. Keletas metusiųjų mokyklą buvo priimti mokytis atgal. Netiesioginis poveikis yra tas, kad moksleivis tampa pavyzdžiu savo broliams ir seserims, kurie lankys mokyklą ateityje. Taip pat faktą, jog romams galima skirti daugiau dėmesio, pripažino švietimą organizuojančios institucijos²¹.

Pirmasis romų kalbos elementorius: Romane Bukvi

2003 m. vykdant Paramos romams programą, Švietimo kaitos fondas inicijavo ir išleido pirmąjį Lietuvoje romų kalbos vadovėlį *Romane Bukvi. Romų Abėcė-lė*. Leidimą finansiškai parėmė Švietimo ir mokslo ministerija. Viena iš knygos autorių – romė, aktyviai dalyvausi romų švietimo iniciatyvose. Vadovėlis buvo plačiai pristatytas mokytojams, dirbantiems su romų moksleiviais, ir 2004 m. buvo išplatintas pradinėse mokyklose. Trejus metus kas vasarą buvo rengiami romų kalbos kursai. Kartu su anksčiau minėtomis praktikomis buvo įgyvendinta ir keletas regioninių iniciatyvų, kuriose aktyviai dalyvavo mokytojai iš Panevėžio, Klaipėdos, Žagarės (Joniškio raj.) ir Kybartų (Vilkaviškio raj.).

Mokytojai, apklausti renkant medžiagą 2004 m., abejojo galimybėmis praktiškai naudotis romų kalbos vadovėliu. Daugumoje klasių mokosi ir romų, ir neromų vaikai, todėl vadovėlis nėra reikalingas visiems moksleiviams. Taip pat,

²¹ Interviu su Švietimo kaitos fondo direktoriumi (2004 10 05).

kol vaikai nemoka skaityti, su vadovėliu dirbti neįmanoma. Todėl mokytojams nėra aišku, kaip ir kada naudotis romų kalbos elementoriumi. Svarstoma, kad vadovėlį būtų galima naudoti užklausinėje romų moksleivių veikloje (tačiau kodėl su romų kalba nesupažindinus ir kitų vaikų, jei jų klasėje mokosi romų?). Ligšiol tik kelios mokyklos įtraukė vadovėlius į kasdienę veiklą.

Viena vertus, per pastarąjį dešimtmetį organizuotos įvairios veiklos gali atrodyti gana fragmentiškos. Vyravo nedideli projektai, kurie pernelyg dažnai buvo nukreipti popamokinei veiklai, o ne romų įtraukimui į bendrąją švietimo sistemą. Dėl savo nedidelės apimties daugelio projektų poveikis buvo neilgalaikis ir vietinės reikšmės. Kita vertus, didelės iniciatyvos, tokios kaip Atviros Lietuvos fondo Romų integracijos programa ir Švietimo kaitos fondo programos, vyko šalies mastu arba inspiravo tolesnes iniciatyvas. Žvelgiant iš ilgesnės laiko perspektyvos, vykstant smulkesniems ir stambesniems projektams susiformavo žmonių, dirbančių su romais, tinklas. Šie žmonės palaipsniui įgijo reikiamą įgūdžių bei kompetencijos ir imdavosi vietinių iniciatyvų. Tačiau romams skirtos švietimo veiklos regioniniu ir mokyklos lygmeniu vis dar labai priklauso nuo konkrečių asmenybių (dažniausiai mokytojų). Teigiamiems romų švietimo veiklos rezultatams stiprią įtaką daro tiesioginiai asmeniniai ryšiai su romų šeimomis ir romų organizacijų lyderiais. Siekiant, kad pokyčiai būtų sistemingi, reikėtų išorinės institucinės paramos.

Nevalstybinės organizacijos organizavo daugiausia romams skirtos veiklos. Galima pastebėti teigiamų tarpinstitucinio ir tarporganizacinio bendravimo pavyzdžių: skirtingos organizacijos tarpusavyje bendradarbiavo, sutelkė išteklius, užmezgė ryšius su valdžios atstovais. Tačiau be aiškios vyriausybės perspektyvos romų švietimo atžvilgiu gausios visuomenininkų veiklos neturi sisteminio poveikio. Savo ruožtu bendrojo lavinimo sistema iki šiol mažai domėjosi ir mokėsi iš nevalstybinių organizacijų ar kitų su romais dirbančių visuomeninių institucijų.

Romų įsitraukimo į švietimo sistemą problemos

Analizuodamas romų padėtį švietimo sistemoje, Etninių tyrimų centras atliko specialų kokybinį tyrimą. Daugiausia informacijos buvo surinkta atliekant interviu. Tyrimo tikslai ir interviu struktūra buvo pagrįsti EUMC inicijuoto tyrimo gairėmis. Siekta nustatyti pagrindines romų švietimo tendencijas, praktikas, problemas, patirtis, požiūrius, nuostatas ir iššūkius; užpildyti prieinamos kiekybinės informacijos apie romų moksleivius spragas; atskleisti specifinius ugdytojų, politikos formuotojų ir romų atstovų požiūrius į romų švietimo problemas. Buvo atlikta penkiolika išsamių interviu su ekspertais ir švietimo institucijų atstovais iš Kauno, Klaipėdos, Vilniaus ir Žagarės (Joniškio raj.). Kai kurie respondentai buvo pasirinkti pagal instituciją, kiti – „sniego gniūžtės“

principu. Kiekvienas interviu truko apie valandą (apklaustų asmenų sąrašas pateiktas 9 lent.). Papildomai buvo konsultuojamasi su įvairiais ekspertais, mokytojais ir romais (elektroniniu paštu, telefonu ar tiesiogiai). Iš viso apklausta trisdešimt asmenų.

Išvados, gautos iš kokybinių duomenų, negali būti apibendrintai taikomos kiekvienam atvejui. Renkant medžiagą buvo siekiama nustatyti bendras tendencijas, dominuojančias praktikas, romų švietimo problemas, bet nesiekama išmatuoti jų kiekybiškai. Nepaisant to, pagrindinės iškeliamos problemos susijusios su anksčiau aptartais kiekybiniais duomenimis apie romų išsilavinimo lygį, neraštingumą, moksleivių pasiskirstymą pagal mokyklos tipą.

Remiantis interviu su ekspertais – švietimo institucijų, dirbančių su romais, atstovais, galima identifikuoti tokius romų švietimui darančius įtaką veiksnius ir problemas.

Lankomumo problemos. Pagrindinės problemos, iškylančios romų vaikų ugdymo procese, yra nesistemiškas mokyklos lankymas, dažnas neatvykimas į mokyklą, mokyklos nebaigimas. Šios problemos kiek mažesnės pradinio ugdymo stadijoje. Nereguliarus lankymas yra problema net ir specialiosiose mokyklose, kuriose moksleiviai daugiausia būna nuo pirmadienio iki penktadienio (kai kurie moksleiviai vyksta į mokyklą kiekvieną rytą). Mokyklos neturi nei aiškaus plano, nei pozicijos, kas turėtų šias problemas spręsti. Nėra vieningos nuomonės, kas turėtų rūpintis mokyklos nelankančiais moksleiviais: mokykla, socialiniai darbuotojai ar policija. Pastaraisiais metais naujai įsteigtas socialinio pedagogo etatas kai kuriose vietovėse buvo pastebima paspirtis.

Kita visuotinai pripažįstama problema yra romų moksleivių vėlavimas į pamokas. Šis reiškinys siejamas su tuo, jog romų tėvai prastai prižiūri vaikus, nesirūpina juos laiku pakelti (taip pat dažniausiai nepadedą ruošti pamokų). Vėlavimas į pamokas susijęs ir su kai kurių romų gyvenimo pobūdžiu – daugybė romų šeimų gyvena be laikrodžių. Šią problemą iš dalies išsprendė Žagarės specialiosios mokyklos darbuotojai, išdaliję romų šeimoms žadintuvus.

Dažniausiai mokyklą meta 14–15 m. paaugliai. Vaikinai daugiausia padeda uždirbti pajamų šeimai, merginos prižiūri savo jaunesnius brolius ir seseris arba ruošiasi vedybiniam gyvenimui (nors sakoma, kad romų paauglių vedybų mažėja). Be to, romų vaikai mokyklą pradeda lankyti vėliau nei kiti moksleiviai, todėl jų pažangumas yra prastesnis ir jie dažniau nebaigia mokyklos.

Romų vaikai dažniausiai nėra įtraukiami į sistemingą ikimokyklinį ugdymą, ir iš dalies dėl to neįgyja socialinių įgūdžių, kurių reikia adaptuojantis mokykloje. Mokyklai reikalingų įgūdžių neturintys romų vaikai kartais nukreipiami į specialiąsias mokyklas. Praktinė pastarųjų metų patirtis rodo, kad parengiamosios ikimokyklinės klasės yra efektyvus būdas pagerinti romų adaptaciją mokykloje: mokytojai pažymi, kad mokiniai, kurie pradėjo lankyti mo-

kyklą po ikimokyklinio ugdymo, yra geriau pasirengę išklausti kursą ir nuo bendraamžių neatsilieka.

Romams skirti ugdymo užsiėmimai mokyklose labiausiai priklauso nuo individualios mokytojo, socialinio darbuotojo ar spec. pedagogo iniciatyvos, o ne nuo bendros mokyklos strategijos. Dauguma, kurie po pamokų lieka mokykloje, užsiima tokiomis kultūrinėmis veiklomis, kaip piešimas, dainavimas, šokiai ir pan. Projektai yra labiausiai paplitusi romų moksleiviams skirta veiklos forma. Tačiau romams skirtos veiklos yra fragmentiškos, o ne nuoseklaus pobūdžio.

Kalbinės kompetencijos ugdymas. Pasak ekspertų, dalis romų susiduria su dvigubos integracijos krūviu, dėl kurio jie gerai neišmoksta nei mažumų, nei valstybinės kalbos. Daugumai romų gimtoji kalba yra romų kalba. Todėl pradėję lankyti mokyklą jie patenka ne į gimtosios kalbos aplinką ir turi prisitaikyti prie mokyklos bendravimo modelio. Pasirinkus mokyklą lietuvių dėstomąją kalbą, prastesnės lietuvių kalbos žinios tampa kliūtimi prisitaikant prie bendraamžių aplinkos. Romų moksleiviai, pasirinkę mokyklas rusų (ar lenkų) kalba, susiduria su dvigubos integracijos problema: jiems reikia pastangų gerai išmokti rusų kalbą, kad galėtų sėkmingai integruotis į mokyklos aplinką, tuo pačiu metu jie pradeda mokytis valstybinės kalbos. Kai kuriose mokyklose vartojamos dvi kalbos, tais atvejais romai atsiduria trikalbėje aplinkoje. Nors kalbinė įvairovė nebūtinai kliūdo integruotis, ji gali apsunkinti padėtųjų moksleivių, kurie ir taip jau yra švietimo procesų paribyje. Teorinė prielaida, kad daugiakalbis ugdymas gali išplėsti įgūdžius ir moksleivių adaptaciją, dažniausiai netaikytina prastai besimokantiems romų moksleiviams. Pastaruoju atveju daugiakalbis ugdymas gali prisidėti prie moksleivių marginalizacijos, nes romai neišmoksta nei sklandžiai kalbėti valstybine kalba, nei pakankamai ištraukia į kitos mažumos (pvz., rusakalbę) bendruomenę.

Apibūdindami romų mokymąsi mokyklose nelietuvių dėstomąją kalbą, ekspertai pabrėžia kelis dalykus: dėl etninės įvairovės mažumų mokyklose vyrauja tolerantiškesnė aplinka; dėl bendro moksleivių skaičiaus mažėjimo mažumų mokyklos labiau suinteresuotos pritraukti reikiamą skaičių moksleivių, todėl jose mokosi daugiau romų (ypač rusakalbėse mokyklose).

Segregacijos pavojus ir specialiųjų poreikių pripažinimas. Tarptautinis susidomėjimas romų situacija Lietuvoje turėjo įtakos tam, kad valstybė pripažintų romų problemas ir įvardytų jas oficialiuose politikos dokumentuose (pvz., ECRI 2003; 2006). Tačiau konkretūs problemų sprendimai turėtų remtis adekvačia Lietuvos romų patirties analize. Tarptautiniame diskurse dažnai keliamas klausimas apie romų segregacijos pavojų, kuris gali kilti išskiriant kurią nors grupę. Pavyzdžiui, Atviros visuomenės instituto, rėmusio romų integracijos ir padėties monitoringo projektus Rytų Europos šalyse, atstovai buvo susi-

rūpinę dėl parengiamųjų klasių Romų visuomenės centre, baimindamiesi, kad jos netaptų įprasto ugdymo pakaitalu. Tačiau parengiamųjų klasių sėkmė verčia daryti išvadą, kad tinkamai taikomos priemonės gali pagerinti romų mokymosi kokybę. Tarptautinių organizacijų abejonės neturi tapti patogiu pasiteisinimu, leidžiančiu neatsižvelgti į specifinius romų poreikius ar ignoruoti akivaizdžią tam tikrų priemonių naudą vien dėl to, kad jos neįvardytos „tarptautinėse rekomendacijose“.

Šios studijos metu surinkti duomenys liudija, jog oficialūs atstovai nelinkę pripažinti, kad romai sudaro išskirtinę grupę su specifiniais poreikiais, o romų moksleiviams mokyklose turi būti teikiama papildoma mokytojo pagalba bei socialinė parama. Kad būtų išvengta diskriminacijos bei segregacijos, reikėtų akcentuoti individualius poreikius, o ne traktuoti romus kaip vientisą grupę. Kitaip tariant, užuot formavus atskiras klases romų moksleiviams, jiems reikia skirti individualų mokymą – kaip ir kitiems specialiųjų poreikių moksleiviams. Vienas iš švietimo sistemos iššūkių yra apmokyti bei suteikti pagalbą mokytojams, papildomai dirbantiems su romų moksleiviais. Be to, romų vaikų įtraukimas į švietimo sistemą daug priklauso nuo romų šeimų padėties. Socialinė parama, gaunama specialiojoje internatinėje mokykloje, yra svarbus veiksnys tėvams apsisprendžiant, kurią – bendrojo lavinimo ar specialiąją internatinę – mokyklą pasirinkti. Apibendrinant tai, kas buvo pasakyta anksčiau, yra pagrindas manyti, jog romų specifinių socialinių bei švietimo poreikių pripažinimas pagerintų jų padėtį bendrajame švietime.

Romai ir specialusis ugdymas

Prieinami statistiniai duomenys rodo, kad pastaraisiais metais padaugėjo romų vaikų specialiosiose internatinėse mokyklose. Nors didelis skirtumas tarp 2000–2001 m. (7 moksleiviai) ir 2004–2005 m. (75 moksleiviai) gali būti paaiškintas tuo, jog 2001 m. tiesiog stigo duomenų iš kai kurių institucijų.

Analizuojant informaciją apie romus specialiosiose mokyklose, išryškėja kelios tendencijos. Visų pirma, romai koncentruojasi keliose specialiosiose mokyklose, tokiose vietose kaip Ukmergė, Joniškio rajonas ir Klaipėda. Romų moksleiviai šių miestų specialiosiose mokyklose sudaro palyginti dideles grupes, kai Kaune, Vilniuje ar Panevėžyje, kur taip pat gyvena romų ir yra specialiųjų mokyklų, tas mokyklas lanko nedaug romų. Specialaus ugdymo mokyklose romų moksleiviai mokosi integruotai kartu su kitais vaikais, atskirų klasių jiems nėra.

Tam, kad galėtų mokytis specialiojoje internatinėje mokykloje, vaikas turi gauti sprendimą (pažymą) iš psichologinės pedagoginės tarnybos, esančios kiekvienoje savivaldybėje, kuri įvertina vaiko raidos ypatumus. Pasak apklaustų ekspertų, romams tokioje institucijoje su retomis išimtimis diagnozuojamas „leng-

vas intelekto sutrikimas“. Nepriklausomi psichiatrai ir socialiniai pedagogai komentuodami šią diagnozę teigia, kad tėra nedidelis skirtumas tarp diagnozės „lengvas intelekto sutrikimas“ ir normalaus vystymosi. Dažniausiai moksleiviai tikrinami prieš pirmąją klasę ir po metų jiems rekomenduojama dar kartą pasitikrinti, kad būtų nustatyta, ar jiems reikalingas tolesnis specialusis mokymasis.

Toliau pateikiamos ištraukos iš interviu su specialiuųjų internatinių mokyklų darbuotojais:

Kaip vaikai tampa jūsų mokyklos moksleiviais?

Jeigu jie [romai] nepasiekia reikiamų rezultatų vidurinėje mokykloje, jie automatiškai siunčiami į mūsų mokyklą kaip ir lietuviai. Turbūt dėl to, kad mūsų miestelyje yra daugiau romų [nei kitur], tai atsitinka automatiškai. (*Interviu Žagarėje, 2004 10 12*)

Kaip vaikai tampa jūsų mokyklos moksleiviais?

Mūsų mokyklą lanko tik moksleiviai su proto negalia. Kiek man teko pastebėti, romų moksleiviai dažniausiai turi lengvą intelekto sutrikimą. Romų moksleiviai neturi jokių kitų diagnozių, tačiau jie nelanko darželių ir yra apleisti pedagogine prasme. [Pedagoginė psichologinė] komisija sprendžia, ar jie gali eiti į mokyklą. Tėvai nori, kad vaikai lankytų mūsų mokyklą. Jei manęs paklaustų, ar visi romai mokykloje turi proto negalią, aš tikrai pasakyčiau ne, nors negaliu to oficialiai patvirtinti.

Taigi tėvai sutinka su diagnoze „lengvas intelekto sutrikimas“, kad jų vaikai galėtų lankyti šią mokyklą ...

Taip, tėvai sutinka, nes jie nesiekia aukštesnio išsilavinimo. Kaip sako patys tėvai, vaikui pakanka mokėti skaityti ir rašyti. <...> (*Interviu Klaipėdoje, 2004 10 12*)

Įvairūs ekspertai (specialiuųjų ir bendrojo lavinimo mokyklų atstovai) teigia, kad romų vaikai yra socialiniu ir pedagoginiu požiūriu apleisti, kadangi nelanko darželių ir ikimokyklinių institucijų. Be to, mokyklą jie pradeda lankyti vėliau nei septynerių metų. Tokie vaikai dažnai sunkiau vartoja abstrakčias sąvokas ir suvokia gramatiką (ypač dvikalbėje ar trikalbėje aplinkoje). Šie veiksniai padidina tikimybę, kad romai pateks į specialiąją mokyklą.

Apklausti specialiuųjų švietimo institucijų atstovai teigia, kad romai jų institucijas lanko jau ilgą laiką: Žagarės specialiojoje internatinėje mokykloje (Jonišio raj.) romai mokosi apie 15 m., Klaipėdos 2-oje specialiojoje internatinėje mokykloje – 15–20 m. Šias institucijas dabar lanko jau buvusių moksleivių vaikai (taip pat jų broliai ir seserys). Dėl to mokyklų personalas kalba apie tam tikrą romų švietimo „tradiciją“ jų mokyklose. Apklausti atstovai teigia, kad gana dažnai tėvai atsisako leisti vaikus į kitą mokyklą, jei šioje jau mokosi vaiko broliai, seserys, giminaičiai ar kiti romai. Tai primena „klasterizacijos“ reiškinį, pastebimą ir bendrojo lavinimo mokyklose.

Ekspertų pastebėjimais, mišrių šeimų (romų ir ne romų) vaikai dažniau renkasi bendrojo lavinimo mokyklas rusų ar lietuvių kalbomis nei specialiojo ugdymo institucijas.

Kartu su ugdymu moksleiviai specialiosiose institucijose gauna socialinę paramą, kurią sudaro apgyvendinimas, maitinimas, kartais mokymosi priemonės, drabužiai ir vaistai. Pasak ekspertų, tai didelė pagalba skurdžiai gyvenančioms, neturinčioms darbo ir daugiavaikėms romų šeimoms.

Kalbant apie pasekmes, specialiosiose mokyklose romams taikomi žemesni reikalavimai, jiems nustatomi minimalūs išsilavinimo standartai – gebėjimas skaityti ir rašyti. Kaip buvo minėta anksčiau, taip nutinka ir pagrindinėse mokyklose.

Vienas iš specialiosios mokyklos lankymo privalumų yra tas, kad šioje mokykloje romai „užsibūna“ ilgiau. Ekspertų nuomone, specialiojo ugdymo institucijose romai užbaigia daugiau klasių nei bendrojo lavinimo mokyklose. Kitaip tariant, specialiausias mokyklas rečiau meta. Specialiosios mokyklos dažniausiai turi mažiau moksleivių (apie šimtą), todėl kiekvienam tenka santykinai daugiau dėmesio. Nepaisant to, netgi specialiausias mokyklas baigia nedidelė jas lankusių romų dalis. Tik keli baigę specialiąją mokyklą romai toliau mokosi profesijos (žinomi atvejai – profesinėse mokyklose Klaipėdoje).

Dėl išryškėjusios specifikos, būdingos romams pasirenkant specialųjį ugdymą, galima teigti, kad socialinė pagalba yra atskiras romų integravimo į bendrąjį ugdymą veiksnys.

Socialinio pedagogo etatas Lietuvos mokyklose įkurtas 2001 m.²² Sistemine socialinė pagalba pasirodė esanti sėkmingos politikos priemonė, gerinanti mokyklos lankomumą ir pažangumą. Socialinis pedagogas atsakingas už pagalbą vaikui adaptuojantis visuomenėje, bendruomenės ar internatinėje mokykloje arba kitoje socialinėje institucijoje. Socialinis pedagogas dirba su vaikais individualiai, glaudžiai bendradarbiaudamas su mokytojais, kitais specialistais, vaiko tėvais ir bendruomene. Jis turi praktiškai užtikrinti lygias mokymosi galimybes, rūpintis vaiko saugumu, spręsti mokyklos nelankymo problemas. Socialinis pedagogas nuo socialinio darbuotojo skiriasi tuo, jog pastarasis priklauso socialinės apsaugos sistemai, o socialinis pedagogas yra švietimo sistemos personalo dalis.

Socialiniai darbuotojai ir socialiniai pedagogai teikia netiesioginę, bet reikšmingą pagalbą formuojantis pirmiesiems romų šeimų ir mokyklos kontaktams, tarpininkaudami tarp tėvų ir mokyklos, kas akivaizdžiai išryškėjo romų Kirtimuose atveju. Kaip paaiškėjo iš interviu, socialiniai pedagogai labai vertinami

²² http://www.smm.lt/veiklos_planai_ir_programos/docs/programos/2003-PAREIG_INSTRUKC.doc; http://www.smm.lt/veiklos_planai_ir_programos/docs/programos/2003-KVALIF_REIKAL.doc

ir kitose mokyklose, kurias lankė romai. Socialiniai darbuotojai ir pedagogai galėjo pakonsultuoti socialinių pašalpų, dokumentų rengimo, teisinės pagalbos klausimais, spręsti kitas problemas, dėl kurių romai dažnai nereguliariai lanko mokyklą. Apibendrinant šią patirtį ir galvojant apie ateities perspektyvą, švietimo organizavimas turėtų būti siejamas su socialiniu romų bendruomenės vystymusi.

Neigiamos nuostatos, apsunkinančios romų integraciją į švietimo sistemą

Vyrauja nuomonė, kad patys romai nerodo noro lavintis. Tačiau kai kurie duomenys suteikia pagrindo kitokiai romų požiūrio interpretacijai. Ekspertai pastebi, kad 2001 m. surašyme nurodytas romų su aukščiau išsilavinimu skaičius yra kur kas didesnis, nei yra iš tikrųjų. Mūsų nuomone, situacijos „pagražinimas“ suteikiant informacijos apie savo išsilavinimą gali reikšti, kad romai iš tikrųjų suvokia išsilavinimo vertę visuomenėje.

Nors nėra žinoma specialių visuomenės požiūrio į romų moksleivius tyrimų, pasitaiko atvejų, nušviestų ir žiniasklaidoje, kad ne romų vaikų tėvai išreiškia nepasitenkinimą, jog jų vaikas turi mokytis kartu su romais. Kai kurie tėvai dėl šios priežasties net pervedė savo vaikus į kitą mokyklą (toks atvejis buvo Vilniaus Saulėtekio vidurinėje mokykloje 1999 m.)²³.

2001 m. Vilniaus apylinkių romų tyrimas (Darbo ir socialinių tyrimų institutas 2001) atskleidė, kad dauguma romų (83 proc.) nemano, kad jų vaikams reikia atskiros mokyklos; tik 8 proc. nurodė, kad jie norėtų turėti tokią mokyklą. Dauguma romų, kalbėdami apie mokymąsi, neteikia prioriteto kuriai nors lyčiai: jų nuomone, mokytis turi tiek berniukai, tiek mergaitės. Interviu medžiaga leidžia manyti, kad romai prioritetą teikia integruotoms klasėms, t.y. klasėms, kur romų vaikai mokytųsi kartu su kitais moksleiviais. Kai kurie romų tėvai sako, kad jų vaikai geriau mokosi įvairialypėje aplinkoje – jie gali pasimokyti iš ne romų bendraamžių. Tačiau dažnai romų tėvai baiminasi, kad mokyklos aplinka jų vaikui nėra pakankamai saugi.

Dažniausiai romų tėvai neturi tvirto ir apibrėžto požiūrio į savo vaikų švietimą. Romai taip pat neturi informacijos apie savo teises ir ribotas suvokia, kas yra diskriminacija. Šio tyrimo medžiaga, surinkta bendraujant su romais ir žmonėmis, dirbančiais su jais, rodo, kad romai dažniausiai suvokia diskriminaciją tik tiesiogine prasme, kaip tiesioginį užpuolimą ar prievartą (nors netgi policijos smurto atvejais romai retai registruoja savo nusiskundimus). Romai retai suvokia, kad atsisakymas priimti į darbą ar priimti vaiką į mokyklą gali būti traktuojamas kaip diskriminacija.

²³ Valonytė L. (1999) „Mokslo ištroškę čigonai išvaikė net tris klases“. *Lietuvos rytas* (1999 09 09).

Ekspertai pabrėžia, kad romų moksleiviai ir ypač jų tėvai linkę pasirinkti tą mokyklos bendruomenę, kurioje jau mokosi romai – reiškinys, kurį galima vadinti „klasterizacija“. Pastebėta, kad romų vaikai, net jeigu jie gyvena toliau, pasirenka būtent tą mokyklą, kurioje jau yra romų moksleivių (dažniausiai tai būna jų tėvų kažkada lankytos mokyklos). Šis reiškinys rodo pasitikėjimo švietimo sistema stoką ir žinojimą apie neigiamą visuomenės požiūrį romų atžvilgiu. Interviu metu buvo minima, kad romų tėvai dažnai galvoja, jog jų vaikai mokykloje nepageidaujami. Jie jaučiasi labiau užtikrinti pasirinkdami tą mokyklą, kuri vienaip ar kitaip jiems yra pažįstama.

Maži lūkesčiai ir pažeminti reikalavimai romų moksleivių atžvilgiu, atrodo, yra mokyklose plačiai paplitęs reiškinys. Kaip sako patys mokytojai, romų moksleiviai dažniausiai nemotyvuojami siekti daugiau. Kai kurie romų tėvai ir netgi mokytojai linkę manyti, kad romams pakanka išmokti skaityti ir skaičiuoti. Susidūrę su nepalankia mokymuisi aplinka šeimoje ir romų moksleivių mokymo sunkumais, kai kurie mokytojai reikalavimus romams mažina nusprendami, kad „tokia situacija“, kad tokiems mokiniams pakanka tik pagrindinių skaitymo ir skaičiavimo įgūdžių. Kasdienėje kalboje mokytojai vartoja daug tokių stereotipinių posakių kaip „to pakanka“, „nereikia per daug reikalauti“, „romai vis tiek mes mokyklą, nėra prasmės versti jį/ją mokyti“ ir kt.

Išvados

Romų etninės grupės amžiaus struktūra – jaunesnių nei 20 m. žmonių dalis sudaro 46 proc. – nulemia, jog padėtis švietimo sistemoje aktuali daugumai bendruomenės narių, o mokymosi rezultatai lems visos romų mažumos socialinę raidą ne tik šiandien, bet ir ateityje.

Geriausios žinomos ir dažniausiai akcentuojamos problemos – prastas lankomumas ir iškritimas iš mokyklos – susijusios su tuo, jog daugelis romų moksleivių pradeda lankyti mokyklą per vėlai. Tai patvirtina tiesiogiai su romais dirbančių pedagogų patirtis ir pastebėjimai, jog laiku pradėjusiems lankyti mokyklą arba ikimokyklinio ugdymo etapą praėjusiems mokiniams sekasi geriau, jie mokosi ir lanko mokyklą stabiliau. Integruojant romus į bendrąją švietimo sistemą svarbu pakankamai ankstyvas išitraukimas į švietimo sistemą ir tikslinės pagalbos priemonės, leidžiančios užtikrinti mokymosi procesą tiems mokiniams, kurie nesulaukia pakankamos tėvų pagalbos, taip pat palaikyti romų šeimų motyvaciją. Siekiant, kad mažiau mokinių mestų mokyklą jos nebaigę, pastangas reikia nukreipti ne tik į šiandieninius vyresniųjų klasių mokinius, bet į darbą su šeimomis – būsimųjų pradinukų tėvais.

Ikimokyklinis ugdymas ir sisteminga socialinių darbuotojų bei specialiųjų pedagogų pagalba pasitvirtino kaip sėkminga praktika, dėl kurios pagerėjo lankomumas ir mokymosi rezultatai. Romų visuomenės centro Kirtimuose keletų metų praktika parodė, kad parengiamosios klasės buvo viena efektyviausių priemonių, atnešusių teigiamų pokyčių: nors praėjo nedaug laiko, mokytojai pastebi, jog tie vaikai, kurie pradėjo lankyti įprastinę mokyklą po šių klasių, yra geriau pasirengę išklausti kursą ir neatsilieka nuo bendraamžių. Be to, socialiniai darbuotojai ir specialieji pedagogai teikia netiesioginę, bet svarbią pagalbą pradedantiesiems, tarpininkaudami tarp moksleivių tėvų ir mokyklos.

Pastebima neproporcinga romų moksleivių koncentracija specialiosiose mokyklose. Specialiojo ugdymo sistema iš dalies skatina romų tėvus, kad jie leistų vaikus į specialiąsias mokyklas. Galima daryti prielaidą, kad jei socialinės pagalbos poreikiai būtų patenkinti kitokiais būdais, bent jau dalis moksleivių, kurie dabar lanko specialiąsias mokyklas, galėtų būti integruoti į bendrojo lavinimo sistemą. Vėlgi, dėmesį reikia sutelkti ne tik dabar specialiosiose mokyklose esančių moksleivių reintegracijai, bet tiems, kurie potencialiai gali būti nukreipti į specialiąsias ugdymo įstaigas. Užuoat ginčijantis dėl testavimo technikų (kuriomis remiantis nustatoma, ar vaikas turi lankyti bendrojo lavinimo ar specialiąją mokyklą), reikia skirti daugiau dėmesio, kad romai būtų įtraukti į parengiamąsias klases ir iš anksto būtų pasirengta teikti jiems specifinę pagalbą mokantis pagrindinėse mokyklose.

Yra pagrindas manyti, kad geriau suvokiant specifinius socialinius ir švietimo romų poreikius bei dirbant su jais, galima pagerinti jų padėtį bendrojo lavinimo sistemoje. Didelis tarptautinis susidomėjimas romų padėtimi Lietuvoje padėjo geriau suvokti romų problemas, o kartu ir įsisąmoninti segregacijos pavojų, kuris susijęs su išskirtiniu traktavimu. Atliktas tyrimas parodė, jog valdininkai nenori pripažinti, kad romai yra išskirtinė grupė, turinti specifinių poreikių, kad romų vaikai turi gauti papildomą pagalbą iš mokytojų, taip pat ir kitą socialinę pagalbą. Vis dėlto parengiamųjų klasių praktika, taikoma romų gyvenvietėje Kirtimuose, pasirodė sėkminga ir teikia pagrindą manyti, kad deramai parinktos priemonės gali pagerinti mokymosi rezultatus. Tarptautinių organizacijų išsakytos dvejonės neturi tapti patogiu pasiteisinimu, leidžiančiu neatsižvelgti į specifinius romų poreikius ar ignoruoti akivaizdžią tam tikrų priemonių naudą vien dėl to, kad jos esą prieštarauja „tarptautinėms rekomendacijoms“.

Tam, kad būtų išvengta diskriminacijos bei segregacijos, reikia akcentuoti individualius romų poreikius, o ne traktuoti romus kaip vientisą grupę. Kitaip tariant, užuoat formavus atskiras romų klases, kai kuriems romų moksleiviams reikia individualaus mokymo – kaip ir kitiems moksleiviams, turintiems specialių poreikių. Iššūkis švietimo sistemai yra suteikti kvalifika-

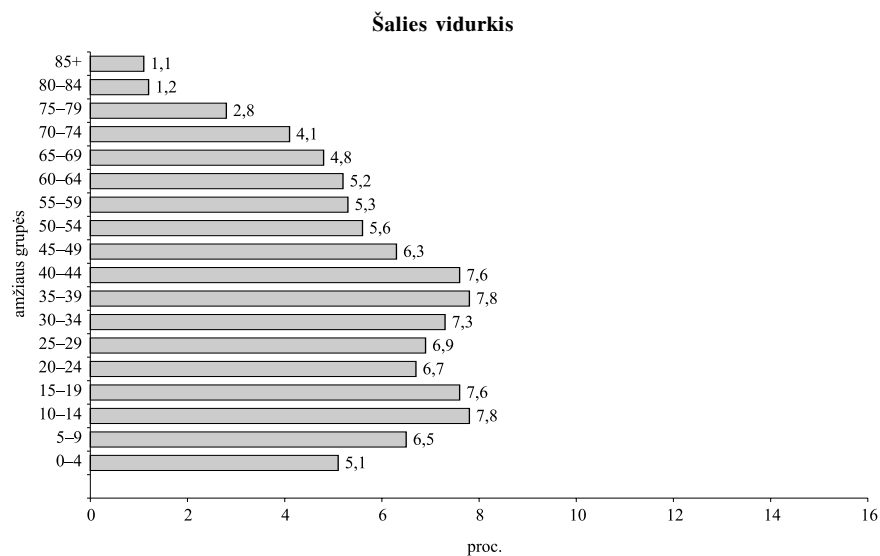
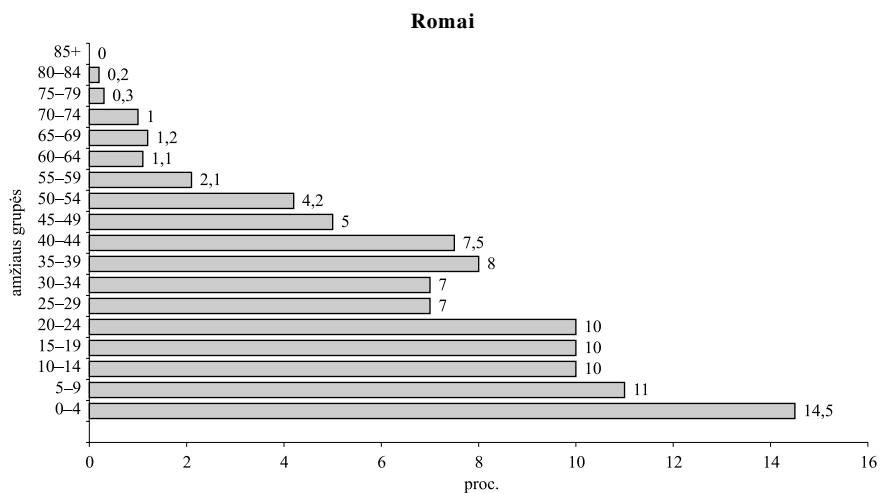
ciją ir pagalbą tiems mokytojams, kurie imasi papildomo darbo su šiais moksleiviais.

Bendrojo lavinimo sistema iki šiol mažai pasimokė iš nevalstybinių organizacijų ir kitų institucijų, dirbančių su romais. Įvairios organizacijos, dirbančios romų labui, bendradarbiauja tiek nevalstybiniame sektoriuje, tiek su visuomeninėmis institucijomis. Tačiau tam, kad nevalstybinių organizacijų veikla padėtų pasiekti nuolatinių pokyčių, ji turi būti integrali ir vykti sistemiskai. O tokį kontekstą galima sukurti tik turint aiškius valstybės tikslus ir išpareigojimus siekiant pakeisti romų švietimo padėtį.

NUORODOS

- Atviros visuomenės institutas (2002) *Stojimo į ES proceso stebėseną: mažumų apsauga. I tomas. Atrankinių politikos kryptių valstybėse kandidatėse įvertinimas*. Vilnius.
- Bagdonavičienė T., Prosnjakova H. (2003) *Romane Bukvi. Romų Abėcėlė*. Vilnius: Kronta.
- Centre of Ethnic Studies of the Institute for Social Research (2004) *Roma in Public Education*. Study prepared at the request of the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, October 2004. Vilnius.
- Darbo ir socialinių tyrimų institutas (2001) *Romų gyvenančių Vilniaus miesto taboruose, sociologinis tyrimas* (Tyrimo ataskaita).
- European Commission (2004) *The Situation of Roma in an Enlarged European Union*.
- ECRI (Europos komisija kovai su rasizmu ir netolerancija) (2003) *Antroji ataskaita apie Lietuvą*. Strasbūras.
- ECRI (Europos komisija kovai su rasizmu ir netolerancija) (2006) *Trečioji ataskaita apie Lietuvą*. Strasbūras.
- Ex-Post Evaluation (and Dissemination of Findings) of European Union Support to National Minorities in Lithuania*. (2004) Report of the evaluation carried out by the Centre for Strategy and Evaluation Services (UK) and the Public Policy Management Institute (Lithuania). Vilnius.
- Lietuva stojant į Europos Sąjungą: ekonominė, sociologinė ir demografinė padėties analizė*. 2004. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas 2001. Gyventojai pagal išsilavinimą, gimtąją kalbą ir kalbų mokėjimą*. (2002) Vilnius: Statistikos departamentas.
- Projekto „Gera pradžia“ metodikos adaptacijos ypatumai Lietuvoje ir kitose šalyse. Pirmos tarptautinės konferencijos medžiaga*. (1997) Vilnius: Gimtasis žodis.
- Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2000–2004 m. programa. *Žin.*, 2000, Nr. 54–1580.
- Tornau A. (red.) (1998) *Romano berš 1998–1999*. Vilnius: Tyto Alba.
- Tornau A. (red.) (1997) *Latcho Drom. Lietuvos čigonų vaikų piešiniai*. Vilnius: Tyto Alba.
- Toleikis V. (2002) „Amare romma“. *Šiek tiek iš šalies. Esė apie Lietuvą ir Europą*. Vilnius: Inter Nos, p. 112–132.
- Toleikis V. (red.) (2001) *Lietuvos čigonai: tarp praeities ir dabarties*, Vilnius: Garnelis.
- Toleikis V. (1998) „Lietuvos čigonų ugdymas“. Vaitiekus S. (red.) *Čigonai Lietuvoje ir Europoje*. Vilnius: Tyto Alba, p. 87–93.
- Vaitiekus S. (red.) (1998) *Čigonai Lietuvoje ir Europoje*. Vilnius: Tyto Alba.

1 DIAGRAMA. Romų amžiaus struktūra ir šalies vidurkis (2001 m. surašymo duomenimis)

Lentelės

1 LENTELE. Išsilavinimas pagal tautybę (tūkstančiui gyventojų nuo 10 metų), 2001 m.

Tautybė	Gyventojų sk. (2001 m. surašymas)	Aukštasis išsilavinimas	Aukštesnysis išsilavinimas	Vidurinė mokykla	Pradinė mokykla	Pra-dinė mokykla	Ne-baig-ta pradinė mokykla	Raš-tin-gi (bet ne-lan-kykla mo-kyklos)	Ne-raš-tin-gi (nega-lintys skai-tyti ir rašyti)	Ne-nu-rodė
Lietuviai	2 907 293	128	198	257	151	216	39	5	3	3
Lenkai	234 989	63	145	352	161	215	48	8	4	5
Rusai	219 789	159	189	340	138	140	22	3	3	6
Baltarusiai	42 866	112	198	370	147	138	21	4	3	6
Ukrainiečiai	22 488	203	241	342	117	79	8	1	1	7
Žydai	4 007	385	171	249	85	86	7	2	3	11
Vokiečiai	3 243	155	170	256	170	200	34	6	3	6
Totoriai	2 955	155	210	319	139	132	31	4	3	6
Latviai	2 571	134	200	291	164	174	23	7	4	3
Armėnai	1 477	271	188	314	98	103	22	–	–	4
Romai	2 571	41	18	223	149	310	184	39	31	4
<i>Romai (skaičiai*)</i>		79	35	427	286	594	352	75	60	7
Šalies vidurkis		126	193	272	150	208	38	4,6	3,4	4,7

* Asmenų nuo 10 metų skaičius.

Šaltinis: Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas 2001. Gyventojai pagal išsilavinimą, gimtąją kalbą ir kalbų mokėjimą. 2002. Vilnius: Statistikos departamentas, p. 73.

2 LENTELE. Gyventojų, nemokančių lietuvių kalbos, dalis (2001 m. surašymo duomenimis)²⁴

Tautybė	Procentai	Tautybė	Procentai	Tautybė	Procentai
Lietuviai ²⁵	3,0	Ukrainiečiai	35,9	Romai	37,8
Lenkai	31,0	Žydai	28,5	Vokiečiai	17,8
Rusai	27,8	Latviai	10,9	Armėnai	32,6
Baltarusiai	42,2	Totoriai	25,0	Kiti	34,9
Iš viso	7,8				

²⁴ Lentelėje pateikiamas procentas parodo dalį tų nelietuvių, kurie nurodė, kad jų gimtoji kalba kita nei lietuvių, ir kurie nemoka arba nenurodė, kad moka lietuvių kalbą (šis skaičius buvo dalijamas iš viso tam tikrą tautybę nurodžiusių asmenų skaičiaus). Remiamasi duomenimis, surinktais ataskaitai *Ex-Post Evaluation (and Dissemination of Findings) of EU Support to National Minorities In Lithuania 1993–2003* (2004), Vilnius: Centre for Strategy and Evaluation Services and Public Policy Management Institute.

²⁵ 3 proc. lietuvių, nemokančių lietuvių kalbos, gali būti būti tremtinių palikuonys, taip pat ir nelietuvių etninės kilmės Lietuvos gyventojai, kurie surašymo metu laikė/deklaravo save lietuviais, nepaisant to, kokia jų gimtoji kalba.

3 LENTELĖ. Romų moksleivių skaičius ir mokyklos nebaigimo atvejų skaičius

	1996/1997	2000/2001	2004/2005
Bendras skaičius	276	571	597
Metė mokyklą *	125**	76	11

* Išbraukti iš sąrašų.

** Metė mokyklą 1996–1999 m.

Šaltiniai: TMID ir Švietimo kaitos fondas.

4 LENTELĖ. Romų moksleivių skaičius miestuose, rajonuose ir savivaldybėse

Miestas, rajonas ar savivaldybė	2000–2001	m.m.	2004–2005	m.m.
Akmenės rajonas	8		13	
Alytaus rajonas	–		5	
Ankščių rajonas	9		5	
Birštono miestas	2		–	
Ignalinos rajonas	10		8	
Jonavos rajonas	26		35	
Joniškio rajonas	–		15	
Jurbarko rajonas	6		8	
Kauno miestas ir rajonas	80		70	
Kėdainių rajonas	20		26	
Kelmės rajonas	4		2	
Klaipėdos miestas	–		17	
Marijampolės rajonas	8		17	
Mažeikių rajonas	–		7	
Panevėžio miestas ir rajonas	35		28	
Pasvalio rajonas	4		2	
Prienų rajonas (Balbieriškio miestelis)	–		10	
Rokiškio rajonas (Juodupės miestelis)	2		–	
Šakių rajonas (Kudirkos Naumiestis)	–		2	
Šalčininkų rajonas	40		49	
Šiaulių miestas ir rajonas	53		54	
Širvintų rajonas	1		–	
Švenčionių rajonas	14		7	
Ukmergės rajonas	23		27	
Varėnos rajonas	25		5	
Vilkaviškio rajonas	23		25	
Vilniaus miestas ir rajonas	175		160	
Zarasų rajonas	2		–	
Iš viso	571		597	

Šaltinis: Švietimo kaitos fondas, 2004 m.

5 LENTELĖ. Romų moksleivių skaičius mokyklose pagal dėstomąją kalbą

Kalba	2000–2001 m.m.	2004–2005 m.m.
Lietuvių	355	386
Rusų	214	202
Lenkų	2	9
Iš viso	571	597

Šaltinis: Švietimo kaitos fondas, 2004 m.

6 LENTELĖ. Romų moksleivių skaičius bendrojo lavinimo mokyklose pagal klases

Klasė	2000–2001 m.m.	2004–2005 m.m.
Pirma klasė	108	102
Antra klasė	88	77
Trečia klasė	49	50
Ketvirta klasė	80	87
Penkta klasė	40	58
Šešta klasė	17	62
Septinta klasė	28	39
Aštunta klasė	8	32
Devinta klasė	7	20
Dešimta klasė	4	12
Vienuolikta klasė	1	1
Dvylikta klasė	–	–
Gimnazijos klasė	1	1

Šaltinis: Švietimo kaitos fondas, 2004 m.

7 LENTELĖ. Romų moksleivių skaičius pagal mokymo(si) formas

	2000–2001 m.m.	2004–2005 m.m.
Lankė ikimokyklinę grupę	7	44
Lankė specialiąją mokyklą arba buvo mokomi pagal pritaikytą (specialią) programą	7	75
Lankė jaunimo mokyklas	1	10
Lankė suaugusiųjų mokyklas	–	2
Mokomi namuose	5	1
Kartojo kursą	3	14
Išvyko į kitą miestą, šalį	42	13
Metė mokyklą	73	11
Mokyklą lankyti uždraudė tėvai	3	–

Šaltinis: Švietimo kaitos fondas, 2004 m.

8 LENTELĖ. Duomenys apie romų moksleivių lankomumą Vilniaus Saulėtekio vidurinėje mokykloje

Metai	Klasė	Romų moksleivių skaičius	Lankomumas ²⁶ (procentais nuo mokinių skaičiaus)		
			geras	dalinis	nelankymas
1997–1998	1–4	32	26	58	16
	5–10	13	42,5	46,5	11
1998–1999	1–4	42	61	22	17
	5–10	13	63	26	11
1999–2000	1–4	36	68	24	18
	5–10	28	30	37	33
2000–2001	1–4	81	37	52	11
	5–10	14	17	44	39
2001–2002	1–4	60	36	57	7
	5–10	34	18	46	36
2002–2003	1–4	52	38	53	9
	5–10	34	19	40	41
2003–2004	1–4	41	44	46	10
	5–10	47	16	48	36
2004–2005	1–4	43			
	5–10	24			

Šaltinis: Socialinių tyrimų instituto prašymu lentelę parengė J. Glušakova.

9 LENTELĖ. Pagrindinių interviu sąrašas (2004 m. rugsėjo – spalio mėn.)

Vardas, pavardė	Institucija
Ona Čepulėnienė, vyresnioji specialistė	Švietimo ir mokslo ministerijos Pagrindinio ir vidurinio ugdymo skyrius
Rasa Paliukienė, Tautinių mažumų skyriaus vedėja	Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas
Svetlana Novopolskaja, direktorė	Romų visuomenės centras (Kirtimai)
Rada Bogdanovič, studentė	Vilniaus pedagoginis universitetas
Asta Pasaulytė, mokytoja	Vilkaviškio raj. Kybartų Kristijono Donelaičio gimnazija
Teresa Źuk, mokytoja	Eišiškių „Vilties“ vidurinė mokykla
Tatjana Abramova, mokytoja	Klaipėdos 2-oji specialioji internatinė mokykla
Liuda Anusevičienė, Virgilijus Anusevičius, mokytojai	Kauno Stasio Lozoraičio vidurinė mokykla
Danutė Daškuvienė, mokytoja	Žagarės specialioji internatinė mokykla
Regina Rimkienė, programų direktorė	Ugdymo inovacijų centras
Daiva Drazdovskienė, mokytoja	Vilniaus Saulėtekio vidurinė mokykla, Lietuvos romų bendruomenės centras
Roza Zinkevičienė, direktorė	Vilniaus Saulėtekio vidurinė mokykla
Mokytoja	Naujininkų vidurinė mokykla
Vytautas Toleikis, direktorius	Švietimo kaitos fondas

²⁶ Pagal švietimo planus, numatyta mokytis 170 dienų per metus 1–4 klasėse ir 195 dienas per metus 5–10 klasėse. Dalinis lankomumas – jei mokins buvo mokykloje ne mažiau kaip 100 dienų per metus 1–4 klasėse, 150 dienų per metus 5–10 klasėse. Nelankymas fiksuojamas, jei mokykloje mokins buvo mažiau nei atitinkamai 100 arba 150 dienų per metus.

Challenges for Roma Education

Tadas Leončikas

INSTITUTE FOR SOCIAL RESEARCH

SUMMARY. This article by and large relies on a 2004 study about Roma in the public educational system in Lithuania that was initiated by the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC). The paper also presents data on Roma age structure and considers the problems identified by recent non-governmental initiatives. The marginalised social situation of Roma in Lithuania, which is a factor that complicates their inclusion into the educational system, has not really improved since 2004.

The article focuses on various aspects related to Roma education such as educational attainment, illiteracy, and knowledge of the Lithuanian language and introduces a range of data on Roma pupils. Through analysis of educational policy context and policy practices, challenges to Roma education are identified. A review of good practices is used to complement the picture of Roma-oriented educational initiatives. Problems of low attendance and dropping out are related to the fact that many Roma children start school at an older age than other children. Although high drop-out rates amongst Roma are commonly considered to be one of the main problems in the Roma educational process, the timely inclusion of new school entrants into the school system should be strongly emphasised as a critical step to help break the vicious circle. There is a certain degree of disproportional concentration of Roma pupils in special schools because they provide better social assistance. At the same time social assistance needs of the Roma are not being met by the general education system. Pre-school education and systematic assistance from social workers and special educators proved to be a successful policy leading to improved school attendance and better performance. There are grounds to believe that acknowledging and working with the specific social and educational needs of the Roma will strengthen their position in mainstream education. The way to avoid a discriminatory effect and segregation is an emphasis on individual needs assessment rather than on treating the Roma as a group. The challenge for the education system is to provide training and support to those teachers who take on extra work with such pupils. The public educational system has so far made little effort to benefit from the experience of non-governmental actors or the experience of other public institutions that work with the Roma. Systematic and continuous change can only be achieved with a clear governmental perspective on Roma educational issues.